

Stepmother Stigma and the Gap Between Potential and Actual Identity: Phenomenology of the Lived Experience of Stepmothers in Sanandaj City

Omid Ghaderzadeh*

Donya Mohamadi**

Abstract

Women who carry the stigma of stepmotherhood, in addition to experiencing suffering and neglect in their living environment, are constantly judged from an external perspective. In the present study, using a phenomenological method and relying on the lived experiences of a sample of stepmothers in Sanandaj, an attempt was made to identify the contexts of stepmotherhood experience, conceptions, coping styles, and implications of stepmotherhood in life. In this regard, in-depth interviews were conducted with a sample of 14 stepmothers. The results were categorized into six main themes: "helplessness", "deception", "attachment", "oppression and multiple conflict", "distorted interaction and reactive metamorphosis", and "social exclusion" and finally, the essence of their personal experience was consolidated into the core theme of "Stepmother Stigma and the Gap Between Potential and Actual Identity" which indicates the separation of women from an expected reality that being placed in the role of stepmother has caused them to be abandoned; something that has turned the actual identity of stepmothers into a fake and imposed construction. Participants considered themselves victims of

* Associate Professor of Sociology, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran (Corresponding Author),
o.ghaderzadeh@uok.ac.ir

** Master of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran,
donya13744731@gmail.com

Date received: 06/11/2024, Date of acceptance: 14/05/2025

previous stigmas in the public perception, as a result of which they suffered numerous sufferings as well as missed opportunities in social life. This situation is despite their efforts to realize their potential and to form an integrated family in which the dignity of all members is properly recognized.

Keywords: Identity conflict, Social exclusion, stepchild, stepmother, Stigma.

Introduction

A stepmother is a woman who, although married to the father of a child or children, is not their biological mother and does not have a direct blood relationship with them. Although the concept of stepmotherhood is culturally dependent and can have different definitions, meanings, and values depending on various factors, including customs, religion, law, etc., the meaning that resonates most across different societies—including Iranian society, particularly in Kurdish regions—is influenced by folklore, myths, and cultural perceptions. It is often equated with being cruel, abusive, harsh, jealous, malicious, heartless, ruthless, hateful, unfair, and unloving. The limited scientific studies conducted on stepmothers have predominantly focused on their negative and pathological aspects. These studies have portrayed stepmothers as the primary cause of dissatisfaction, failure, and the breakdown of blended families due to their irrational behaviors. Meanwhile, biological mothers are depicted as patient, self-sacrificing, and as the pillars of family relationships. Consequently, while scientific research on stepmothers is limited, the dominant cultural image of them remains influenced by negative perceptions and myths. This not only limits our understanding of the actual experiences of stepmothers but also perpetuates previous negative stereotypes in society, leading stepmothers to internalize this identity.

By examining the experiences, roles, and impacts of stepmotherhood in society, and by exploring the influences of culture, society, and social structures from the perspective of stepmothers' lived experiences, we can achieve a better understanding of the role and value of individuals labeled as stepmothers. This, in turn, can help foster more effective family and social relationships. While acknowledging the cultural and social contexts of the construction of stepmotherhood, the present study seeks to understand the lived and unique experiences of stepmotherhood among a sample of stepmothers in Sanandaj using a qualitative method. Without understanding the pervasive semantic structure, experiences, and contexts of repetitive behaviors in this group of women, any labeling would be a form of

violence against stepmothers and would be considered an imposed classification that often involves a degree of dogmatism. In this research, instead of adopting an etic perspective that is imposed on the subject from the outside, the issue of stepmotherhood is studied from an emic perspective based on the lived experience of individuals. Accordingly, this research seeks to answer questions such as: "What are the contexts of stepmother experience?", "What understanding and experience do stepmothers have of their life as stepmothers?", "How have stepmothers dealt with the situation of stepmotherhood?", and "What implications does the experience of stepmotherhood have on the lived lives of these women?"

Materials & Methods

Given the qualitative nature of the present study, descriptive phenomenology was employed as the research method. In this approach, the researcher, while bracketing their own presuppositions, describes the knowledge, essence of experience, awareness, perspective, or shared meaning system of a group of people regarding a particular concept. The participants were considered the only reliable source for uncovering the truth and hidden dimensions of the concept. In this study, purposive sampling was conducted, and 14 mothers aged between 20 and 50 from the city of Sanandaj were selected and interviewed. After conducting these interviews, theoretical saturation was achieved, meaning that no new data emerged from further interviews. The interviews were then transcribed and analyzed using Colaizzi's seven-step method. To enhance the credibility of the research, the results and data were reviewed again by both the participants and the researchers.

Discussion & Result

The present study, using the phenomenological method, examines the lived experiences of stepmothers in the city of Sanandaj. It seeks to identify their perceptions of becoming a stepmother, their coping strategies, and the personal and social consequences of stepmotherhood without any preconceptions. Based on data obtained from interviews with participants, six main themes were identified: "helplessness", "deception", "attachment", "oppression and multiple conflict", "distorted interaction and reactive metamorphosis", and "social exclusion" and finally, the essence of their personal experience was consolidated into the core theme of "Stepmother Stigma and the Gap Between Potential and Actual Identity" which indicates the separation of women from an expected reality that being placed

in the role of stepmother has caused them to be abandoned; something that has turned the actual identity of stepmothers into a fake and imposed construction.

Participants considered common cultural beliefs about stepmothers—such as the stereotypical image of the wicked and cruel stepmother—to be inaccurate and unfair. They acknowledged that they had also been influenced by these judgments and had only achieved semantic reflection through personal experience as stepmothers. Various studies have also predominantly conceptualized stepmothers in a negative framework. Some stepmothers attributed their difficulties and obstacles in forming emotional bonds and nurturing maternal affection to the troublesome behaviors and interference of stepchildren, as well as the absence of a biological connection. In contrast, others viewed stepchildren as innocent victims and did not blame them for their struggles. This group perceived stepmotherhood as a deeply human and emotional experience, approaching their stepchildren with compassion and care. Thus, the presence of conflicting emotions among stepmothers toward their stepchildren is a notable finding. Most stepmothers complained about being subjected to criticism and control, having their efforts and compassion overlooked, and failing to attain a respectable position with their husbands. They believed that the interference of their stepchildren, their husbands' families, and ex-wives had not only deprived them of the opportunity to become valued wives and mothers but also disrupted the upbringing of their stepchildren.

Social Exclusion highlights the consequences of stepmotherhood and consists of three sub-themes: Stigma, Deprivation, and Dual Response (Persistence or Withdrawal). Stepmothers faced unwarranted judgments from uninformed individuals, negative cultural labels, and, consequently, feelings of discrimination, despair, and demotivation. This led some to isolate themselves and withdraw from family and social networks as a means of avoiding negative judgment. Such conditions deprived them of opportunities naturally available to biological mothers, leaving them to grapple with deprivation, which manifested as feelings of depression, hopelessness, and failure. Moreover, despite individual differences among participants in terms of education, employment, age, previous marriage history, and other factors, their experiences of stepmotherhood were strikingly similar.

Conclusion

In this study, based on the participants' perspectives, stepmotherhood as a stigma was associated with identity conflicts and crises, and their life world was imbued

with depression, isolation, and social withdrawal. This is in line with Erving Goffman's theory, according to which "derogatory descriptions and stigmas act as a gap between potential and actual identity and a barrier between the individual and society, and in terms of identity, they destroy the individual from within and put her in conflict with her community from without, and as a result, they make her depressed, rejected, and isolated" (Goffman, 1992: 16-37). This aligns with Erving Goffman's theory, which posits that stigmatizing attributes create a gap between potential and actual identity, acting as a barrier between the individual and society. This process erodes identity from within while also placing the individual in opposition to their social environment, ultimately leading to depression, exclusion, and isolation. The situation, which deprived stepmothers of even their existing possessions, degraded their dignity and self-esteem. This in turn leads to a loss of efficiency in performing tasks, resulting in a decrease in self-confidence and a vicious cycle of stepmothers falling into the abyss of degradation upon degradation.

Bibliography

- Amato, P. R. (2004). Tension between institutional and individual views of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 959-965.
- Birenbaum, H. (1988). *Myth and mind*. Lanham, MD: University Press.
- Burgoyne, J. & Clark, D. (1984). *Making a go of it: A study of stepfamilies in Sheffield*. London. Routledge and Kegan Paul.
- Coleman, M., Troilo, J. and Jamison, T. (2008). The Diversity of Stepmothers'. In: Pryor, J. (ed.) *The International Handbook of Stepfamilies: Policy and Practice in Legal, Research, and Clinical Environments*. Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Dainton, M. (1993). The myths and misconceptions of the stepmother identity. Descriptions and prescriptions for identity management. *Family Relations*.
- Goffman, Ervin. (2023). *Stigma*, Translated by Masoud Kianpour, Tehran: Markaz Publications. [in Persian]
- Gallardo, H. L., & Mellon-Gallardo, D. L. (2007). Stepmothering and identity: A co-constructed narrative. *Journal of Divorce & Remarriage*, 48(1-2), 125-139.
- Habibi, A., & Jalalnia, R. (1401). *Phenomenology*, Tehran: Narun Danesh Publications. [in Persian].
- Hart, P. (2009). On becoming a good enough stepmother. *Clinical Social Work Journal*, 37(2), 128-139.
- Henry, P. J., & McCue, J. (2009). The experience of nonresidential stepmothers. *Journal of Divorce & Remarriage*, 50(3), 185-205.

- Hughes, C. (1991) *Stepparents: Wicked or Wonderful?* Brookfield, VT: Gower Publishing.
- Humphrey, M. & Humphrey, H. (1988). Families with a difference. Varieties of surrogate parenthood. London: Routledge.
- Loseke, D.R. (2016). Thinking About Social Problems: An Introduction to Constructionist Perspectives (Social Problems & Social Issues), Translated by Saeed MoeedFar, Tehran: Amir Kabir Publications. [in Persian]
- Landry, K. (2023). *African American Stepmother's Marital Satisfaction Who Have Stepdaughters: A Generic Qualitative Study* (Doctoral dissertation, Capella University).
- Nielsen, L. (1999). Stepmothers: Why so much stress? A review of the research. *Journal of Divorce & Remarriage*, 30(1-2), 115-148.
- Orchard, A. L., & Solberg, K. B. (1999). Expectations of the stepmother's role. *Journal of divorce & remarriage*, 31(1-2), 107-123.
- Craig, G. M., & O'Dell, L. (2011). Mothering on the margins: special issue editorial. *Radical psychology*, 9(2).
- Rubington, E., & Weinberg, M.S. (2016). The Study of Social Problems: Seven Perspectives, Translated by Rahmatullah Sedigh Sarvestani, Tehran: Tehran University Press. [in Persian]
- Ribbens McCarthy, J., Edwards, R. and Gillies, V. (2003) Making Families: Moral Tales of Parenting and Step-Parenting. Durham: Sociology Press.
- Salwen, L. V. (2014). The myth of the wicked stepmother. In *Woman-Defined Motherhood* (pp. 117-125). Routledge.
- Schaefer, R.T. (2012). Concise Dictionary of Sociology, Translated by Hossein Shiran, Tehran: Eastern Sociology Publishing House. [in Persian]
- Shapiro, D. N., & Stewart, A. J. (2011). Parenting stress, perceived child regard, and depressive symptoms among stepmothers and biological mothers. *Family Relations*, 60(5), 533-544.
- Smith, D. (1990). *Stepmothering*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Visher, E. and Visher, J. (1979) *Stepfamilies: A Guide to Working with Stepparents and Stepchildren*. New York: Brunner and Mazel.
- Whitton, S., Nicholson, J. and Markman, H. (2008) Research on Interventions or Stepfamily Couples. In: Pryor, J. (ed.) *The International Handbook of Stepfamilies: Policy and Practice in Legal, Research, and Clinical Environments*. Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Zahavi, D (2003), "Husserl Phenomenology", Stanford University Press.

استیگمای نامادری و شکاف میان هویت بالقوه و بالفعل:

پدیدارشناسی تجربه زیسته نامادران شهر سنج

امید قادرزاده*

دنیا محمدی**

چکیده

زنانی که استیگمای نامادری را با خود حمل می‌کنند، علاوه بر تجربه‌ی رنج و نادیده‌انگاشته‌گی در محیط زندگی، پیوسته از منظری بیرونی مورد قضاوت قرار می‌گیرند. در پژوهش حاضر، با روش پدیدارشناسی و با تکیه بر تجارب زیسته‌ی نمونه‌ای از زنان نامادر سنندج، سعی شد تا بسترهای تجربه نامادری، پنداشت‌ها، شیوه‌های مواجهه و دلالت‌های نامادری در زندگی شناسایی گردد. در این راستا، با نمونه‌ای ۱۴ نفره از نامادران مصاحبه عمیق به عمل آمد. نتایج حاصله در قالب شش مضمون اصلی «بی‌پناهی»، «فریب»، «دلبستگی»، «مظلومیت و تعارض چندگانه»، «تعامل مخدوش و دگردیسی واکنشی»، و «طرد اجتماعی» دسته‌بندی شد و نهایتاً ذات تجربه‌ی شخصی آن‌ها در مضمون هسته‌ی «استیگمای نامادری و شکاف میان هویت بالقوه و هویت بالفعل» تجمیع گشت که بر انفعال زنان مورد مطالعه از فعلیتی قابل توقع دلالت دارد که قرارگرفتن در نقش نامادری موجب واماندن‌شان از آن شده است؛ امری که هویت بالفعل نامادران را به برساختی مجعول و تحمیل شده بدل ساخته است. مشارکت‌کنندگان خود را قربانی انگ‌های پیشینی در فهم عامه پنداشته‌اند، که در نتیجه‌ی آن متحمل رنج‌های متعدد و همچنین بازماندن از فرصت‌های زندگی اجتماعی شده‌اند. وضعیت مذکور به رغم تلاش آن‌ها برای تحقق

* دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران (نویسنده مسئول)، o.ghadarzadeh@uok.ac.ir

** کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران، donya13744731@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۴

قابلیت‌های بالقوه‌ی‌شان در جهت تشکیل خانواده‌ای یکپارچه که در آن کرامت همه‌ی اعضا به درستی بازشناخته شود، می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: استیگما، تعارض هویتی، طرد اجتماعی، فرزند ناتنی، نامادری.

۱. مقدمه و طرح مسأله

با وجود تعاریف مختلفی که از «خانواده» ارائه شده است، می‌توان خانواده را گروهی از افراد تعریف کرد که از طریق پیوند زناشویی یا پذیرش همدیگر به‌عنوان «شوهر»، «زن»، «فرزند» یا «فرزندخوانده» در ارتباط متقابل بوده و در مسئولیت‌های اصلی برای تولیدمثل و مراقبت از اعضا سهیم بوده، فرهنگ مشترکی داشته و در واحد خاصی زندگی می‌کنند (شفر، ۱۳۹۱: ۶۲). فرزندخواندگی نیز می‌تواند صورت‌های متفاوتی داشته باشد و از پذیرش قیمومیت بچه‌ای بی‌سرپرست و فاقد نسبت با زن و شوهر تا پذیرش فرزندگی که زن یا شوهر از ازدواج قبلی خود به زندگی جدید به‌همراه دارند، همگی مشمول تعریف مفهوم فرزندخواندگی می‌شود. اگر فرزندخواندگی در نسبت با زن مطرح باشد، نسبت آن زن با فرزندخوانده، عبارت از «نامادر- فرزندخوانده» خواهد بود.

"step" از واژه‌ی انگلیسی "steop" به‌معنای محرومیت یا ازدست‌دادن گرفته‌شده است. نامادری (stepmother) به معنای «ازدست‌دادن مادر بیولوژیکی» است (Humphrey & Humphrey, 1988:28). زنان در نسبت با فرزندان همسر خود که از زندگی قبلی‌شان به زندگی کنونی می‌آورند، اصطلاحاً «نامادر»، «زن‌پدر» یا «زن‌بابا» نامیده می‌شوند. نامادر زنی است که گرچه با پدر کودک/کودکانی ازدواج کرده است، اما مادر بیولوژیکی آن‌ها نبوده، رابطه‌ی خونی مستقیمی با ایشان ندارد. نامادر ممکن است پس از مرگ یا طلاق مادر بیولوژیکی کودک از طریق ازدواج وارد خانواده شده باشد و نقشی اساسی در تربیت و رشد کودک داشته‌باشد (Gallardo&Mellon-Gallardo,2007:48).

مفهوم نامادری امری وابسته‌به‌فرهنگ می‌باشد و بسته به زمینه‌های فرهنگی از جمله «عرف»، «مذهب»، «قانون» و ... می‌تواند تعاریف، معانی و ارزش‌های مختلفی داشته باشد، اما معنایی که بیشترین طنین را در جوامع مختلف - از جمله جامعه‌ی ایرانی - به تأسی از افسانه‌های عامیانه، اساطیر و تصورات فرهنگی داشته است، این‌همانی نامادری با ظالم، کودک‌آزار، خشن، حسود، بدجنس، سنگدل، بی‌رحم، نفرت‌انگیز، ناعادل و بی‌محبت است. این معانی را می‌توان از «فدرا» در اساطیر یونان تا داستان‌های «سیاوش و سودابه»، «یوسف

و زلیخا»، افسانه‌ی کُردی «ماه‌پیشانی» و قصه‌های پریان مانند «سفیدبرفی» و «سیندرلا» مشاهده کرد (Smith, 1990:25 ; Dainton, 1993:94).

افسانه‌ها دربردارنده‌ی مضامین پرتکرار ازجمله استانداردهای فرهنگی هستند (Birenbaum, 1988:52) که از تمثیلات و آرزوهای درونی جامعه تغذیه کرده و با لحنی ساده به شکل شفاهی یا مکتوب جهان‌بینی جامعه را نشان می‌دهند. نامادری‌های شرور، در متون فرهنگی و داستان‌ها، تصویری منفی از این نقش را به‌نمایش می‌گذارند که اغلب موجب پیش‌داوری‌هایی درباره‌ی نامادری می‌شود. این تصاویر منفی به شکل‌های مختلفی در داستان‌های عامیانه، فیلم‌ها، موسیقی‌ها، ضرب‌المثل‌ها و ... بازنمایی شده و انتقال می‌یابد. علاوه بر این، در تحقیقات علمی محدودی که انجام پذیرفته نیز بر وجوه شیطانی و بیمارگونه‌ی نامادری تأکید می‌شود. بخش عمده‌ای از تحقیقات از حوزه‌های روانشناسی و روان‌درمانی برخاسته و بر مشکلات مربوط به جنبه‌های هنجاری و انطباقی زندگی این افراد در خانواده‌های ناتنی متمرکز است (Coleman & Ganong, 1990; Pasely & Moorefield, 2004). در این پژوهش‌ها، نامادری بیشتر از دیگر اعضای خانواده به مشاوره نیاز دارند، زیرا رفتارها و نگرش‌های آن‌ها غیرمنطقی و کودکانه تلقی شده و باعث می‌شود که خانواده‌های ناتنی از خوشبختی و موفقیت که ویژگی خانواده‌های بیولوژیک است، فاصله بگیرند (Salwen, 2014, Hughes, 1991, 36; Hart, 2009, 129).

خانواده‌های ناتنی بیشتر در معرض طلاق هستند و مادران ناتنی به‌عنوان مقصر شکست‌ها شناخته می‌شوند (Whitton et al, 2008: 94 ; Nielsen, 1999:85). مادران بیولوژیک به‌طور طبیعی صبور، فداکار و ایثارگر شناخته می‌شوند (Craig & O'Dell, 2011). حضور نامادری در خانواده‌ی هسته‌ای بیولوژیک به معنای فروپاشی خانواده که هسته‌ی جامعه و به‌طور فرضی بهترین نهاد برای تربیت کودکان است (Burgoyne & Clark, 1984: 40; Ribbens, 1984: 40; McCarthy et al, 2003:98). بر اساس آنچه گفته شد، ایده‌های محوری پژوهش‌ها را می‌توان به شرح ذیل تلخیص نمود: نامادری شرور، ایده‌آل‌سازی مادری، جایگاه خانواده‌ی هسته‌ای بیولوژیک به عنوان یک ایده‌آل، که می‌تواند باعث شود گروه‌های خانوادگی جایگزین به نوعی منحرف تلقی شوند (Craig & O'Dell, 2011). هرچند تحقیقات علمی درباره‌ی نامادری محدود است اما تصویر فرهنگی غالب از نامادری همچنان تحت‌تأثیر تصورات منفی و افسانه‌ها قرار دارد. این موضوع نه تنها فهم ما را از تجربیات واقعی نامادری محدود می‌کند، بلکه به تداوم تصورات منفی پیشین در جامعه دامن‌زده و موجب

درونی‌سازی این هویت از جانب نامادرها می‌شود (Shapiro & Stewart, 2011: 544). بنابراین، با بررسی تجارب، نقش‌ها و آثار نامادری در جامعه و همچنین واکاوی تأثیرات فرهنگ، اجتماع و ساختارهای اجتماعی از منظر تجارب زیسته‌ی نامادران، می‌توان به فهم بهتری از نقش و ارزش افراد موسوم به نامادر دست یافت و از این طریق به بسط روابط خانوادگی و اجتماعی مؤثرتر یاری رساند.

در محاورات، امثال و حکم و همچنین مطایبات و فولکور ایرانی عباراتی چون «برای همه مادره، برای من زن‌بابا» و «مادر که نباشه باید با زن‌بابا ساخت» و ... وجود دارد که بیانگر نوع نگرش عرفی منفی در قبال نامادرها می‌باشد. در همین راستا، صفحات جراید، عناوین خبری، خصوصاً اخبار حوادث و ... منعکس‌کننده‌ی مطالب بسیاری از این دست هستند؛ بدین معنا که وقایع ناگواری که در رابطه با نامادرها و فرزندخوانده‌گان روی می‌دهد با بسامد بیشتری برجسته می‌گردد.^۱

در فرهنگ عامه‌ی کردستان نیز «باوه‌ژن/ زه‌ردایک» به معنای نامادری بوده و در ذهنیت مردم حامل معانی منفی و شرورانه می‌باشد. این موضوع را می‌توان در داستان‌ها، نظیر «افسانه‌ی ماه‌پیشانی؛ باوه‌ژن خوا بناسه (زن‌بابا خدا را در نظر بگیر)»، در ضرب‌المثل‌هایی چون «باوه‌ژن به بینینی هه‌نه‌زاگ نه‌بی به دوه‌ژمن (زن‌بابا با دیدن فرزندخوانده‌ی خود به دشمن تغییر ماهیت می‌دهد)؛ چه‌پوک باوه‌ژن له بان سه‌ری بیت (باید سیلی زن‌بابا بالای سرش باشد)» و ... نیز مشاهده کرد.

پژوهش حاضر ضمن اذعان به زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی بر ساخت نامادری، در پی درک و فهم تجارب زیسته و منحصر به فرد نامادری در نزد نمونه‌ای از زنان نامادر سنندجی با روش کیفی می‌باشد. چراکه بدون فهم ساختار معنایی فراگیر، تجارب و زمینه‌های بروز رفتارهای پرتکرار در این دسته از زنان، هرگونه برچسب‌زنی نوعی اعمال خشونت علیه نامادران خواهد بود و نوعی رده‌بندی تحمیلی به‌شمار می‌آید که غالباً متضمن حدی از دگماتیسم است و واقعیت تحمیل شده بر فرد را علی‌رغم وضعیت او دگرگون می‌کند؛ وضعیتی که به لحاظ روانی و اجتماعی با پیامدهای ناخوشایندی همراه است. در این پژوهش، به جای اتخاذ دیدگاه اتیک که از بیرون بر موضوع تحمیل می‌شود، از منظری امیک، موضوع نامادری بر مبنای تجربه‌ی زیسته‌ی افراد مورد مطالعه قرار می‌گیرد. بر این اساس، این پژوهش در پی پاسخ به سؤالاتی از این قبیل است: «بسترهای تجربه‌ی نامادری کدامند؟»، «نامادران چه درک و تجربه‌ای از زندگی خود به‌عنوان نامادر دارند؟»، «مواجهه‌ی

استیگمای نامادری و شکاف میان هویت ... (امید قادرزاده و دنیا محمدی) ۱۵۱

ناماداران با وضعیت نامادری چگونه بوده است؟» و «تجربه‌ی نامادری چه دلالت‌هایی در زندگی زیسته این دسته از زنان داشته است؟».

۲. مروری بر ادبیات تجربی

مروری بر ادبیات تجربی مرتبط با نامادری گویای آن است که این موضوع در مطالعات داخلی مورد توجه قرار نگرفته است. در مطالعات خارجی از دهه‌ی ۱۹۸۰ به موضوع نامادری پرداخته شده که ذیلاً به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. بر مبنای پژوهش‌های هیوز (Hughes, 1999) و اورچارد و سولبرگ (Orchard & Solberg, 1999) در ایالات متحده‌ی آمریکا از سال ۱۹۸۷ تا ۱۹۹۹ تنها پنج درصد از تحقیقات به موضوع ناپدرها و نامادرها پرداخته‌اند و از این پنج درصد نیز بیشترین اطلاعات درباره‌ی ناپدرها می‌باشد. آماتو (Amato, 2004)، هارت (Hart, 2009) نیز بیان داشته‌اند که بیشتر پژوهش‌ها به ازدواج و طلاق مجدد والدین و تأثیرات خانواده‌های ناتنی تازه‌تأسیس بر فرزندان این خانواده‌ها و نیز حقوق این کودکان معطوف بوده است. این موضوع نشان می‌دهد که نامادرها، اعضای غیرمهم خانواده‌های ناتنی هستند. به عبارتی، نامادرها در گفتمان آکادمیک نامرئی باقی مانده‌اند و این در حالی است که تعداد خانواده‌های ناتنی و در نتیجه نامادرها در حال افزایش است.

ویشر و ویشر (Visher & Visher, 1979) اولین کسانی بودند که استدلال کردند

نامادرها به‌طور مؤثری در زمینه‌های اجتماعی، قانونی و دیگر ساحت‌ها نادیده گرفته می‌شوند. آن‌ها به کم‌بودن کارت‌های تبریک برای نامادرها، کم‌بود دعوت‌نامه‌های فارغ‌التحصیلی دانشگاه و عدم شناسایی حقوق و وظایف قانونی نامادرها نسبت به فرزندان ناتنی‌شان اشاره کردند.

هنری و مک‌کیو (Henry & McCue, 2009) نیز نشان داده‌اند که «در استرالیا، نامادرها و خانواده‌هایشان به‌طرز آشکاری مورد تبعیض قرار می‌گیرند». اما کولمن و همکاران (Coleman and etal 2008) بیان داشته‌اند که «این وضعیت در حال تغییر است، و به وجود کارت‌های تبریک جدید برای نامادرها و تحقیقات بیشتر - هرچند هنوز محدود - درباره‌ی نامادرها اشاره می‌کنند».

لندری (Landry, 2023) در مطالعه‌ی کیفی به درک «رضایت زناشویی نامادرهای آفریقایی-آمریکایی» که حداقل یک دختر ناتنی دارند پرداخته است. نتایج بر وحدت مثبت

خانواده، عدم‌توافق خانواده و انتظارات نقش و تأثیر فرهنگ همسر (شوهر) بر رضایت زناشویی دلالت دارد.

نحوی و امینی (۱۳۹۲)، ایازی و روزبه (۱۳۹۲)، عبداللهی (۱۳۹۹) و تعدادی دیگر از پژوهشگران در تحقیقات خود نشان‌داده‌اند که یکی از قدیمی‌ترین بُن‌مایه‌های داستان‌های عاشقانه، عشق ممنوع نامادری به پسر ناتنی خود بوده است. آن‌ها با اشاره به نمونه‌هایی چون داستان «هیولیت و فدرا»، «سیاوش و سودابه»، «یوسف و زلیخا» و ... نشان داده‌اند که در این داستان‌ها بر تقابل دو مفهوم گناه نامادری خطاکار و رستگاری پسر ناتنی پرهیزگار تأکید شده و چهره‌ای منفی از نامادری عرضه شده است.

۳. مروری بر ادبیات نظری

این پژوهش بر این مفروضه استوار است که «نامادری» یک سازه‌ی اجتماعی محسوب می‌شود؛ از این‌رو، از روش‌شناسی کیفی و رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی برای ارتقای حساسیت نظری در خصوص نامادری بهره گرفته می‌شود، تا مفاهیم از درک و دریافت افرادی حاصل شود که بیشترین قرابت را با رهیافت برساختی - تفسیری دارند. از اواسط دهه‌ی ۱۹۷۰ رویکرد «سازه‌گرایی اجتماعی» که رویکردی ذهن‌گرا بوده و بر واکنش‌های روشنفکرانه نسبت به رویکرد «انگ‌زنی» تأکید داشته، شکل گرفت. این رویکرد تأکید می‌دارد هرچیزی که به‌عنوان «مسئله» از آن یاد می‌کنیم در نتیجه‌ی فعالیت آگاهانه‌ی برخی از افراد یک جامعه‌ی خاص که عقاید و ارزش‌های خاصی دارند برساخته می‌شود. سازه‌گرایی اجتماعی به بررسی شیوه‌ی تکوین پدیده‌های اجتماعی، نهادینه‌شدن آن‌ها و تبدیل‌شان به سنت مورد توافق اشاره دارد. در این رویکرد مسائل اجتماعی وضعیت‌هایی تلقی می‌گردد که به لحاظ اجتماعی برساخت شده، از نظر فرهنگی، پُردردسر، گسترده، قابل‌تغییر و نیازمند تحول باشند (رایینگتن و واینبرگ، ۱۳۹۵: ۲۰۵). در راستای همین تعریف، «لوزیک» فهرست مواردی که به برساخت موفق یک مسئله‌ی اجتماعی کمک می‌کند را به شرح زیر ارائه کرده است:

«برساخت یک چارچوب مطلوب» که با دو خط‌مشی ساخته می‌شود:

الف) برساخت «تفاوت در همسانی»: وقتی اقامه‌ی دعاوی ملال‌آور شوند، مخاطبان اشباع شده و به آن بی‌اعتنایی می‌کنند. دعاوی به دو صورت به برساخت تفاوت در میان همسانی می‌پردازد: ۱) شیوه‌ی قلم‌دوش: یعنی مسئله‌ای جدید به عنوان موردی

استیگمای نامادری و شکاف میان هویت ... (امید قادرزاده و دنیا محمدی) ۱۵۳

متفاوت از یک مسئله‌ی قدیمی بر ساخته می‌شود. ۲) توسعه‌ی قلمرو: در این صورت، محتوایی که پیش‌تر در رابطه با مسئله‌ی اجتماعی وجود داشته، گسترش می‌یابد.

ب) بر ساخت چارچوب مسئله‌ی اجتماعی با توجه به علل و عوامل آن.

- بر ساخت یک مسئله‌ی عمومی: هرچه تعداد کسانی که از یک وضعیت آسیب می‌بینند بیشتر باشد، بیشتر احتمال دارد که مخاطبان، آن وضعیت را مسئله‌ی اجتماعی تلقی کنند.

- بر ساخت پیامدهای هولناک: دعاوی غالباً با داستان‌هایی هولناک آغاز شده و سپس به وضعیت کلی پرداخته می‌شود.

- خصوصی کردن مسئله: شرح زندگی‌های معمولی و خصوصی؛ یا به تعبیر دیگر: خصوصی کردن موضوع ممکن است احساسات مخاطبان را درگیر کرده، آن‌ها را به حمایت از طرح مسئله‌ی اجتماعی تحریک کند.

- بر ساخت سادگی: یعنی معرفی قربانی یا مجرم فقط با ویژگی‌هایی که او را قربانی یا مجرم جلوه می‌دهد صورت پذیرد.

- بر ساخت مجرم: مجرم چنان بر ساخته می‌شود که هیچ مطلب خوب و مثبتی درباره‌ی آن وجود نداشته باشد (لوزیک، ۱۳۹۴: ۱۱۹-۱۵۰).

«اروینگ گافمن» در چارچوب رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی به نحوه ارائه خود در جامعه و سازه‌هایی چون برچسب‌زنی و استیگما می‌پردازد. استیگما صفت یا ویژگی‌ای می‌باشد که می‌تواند ننگ‌آور و بدنام‌کننده باشد و بین افراد تمایزهایی ایجاد بکند. به عبارت دیگر، معمولاً تصور بر آن است که افراد داغ‌خورده غیرعادی، خطرناک، پست و ناکامل بوده و در نتیجه می‌توان تبعیض‌های مختلفی را علیه آن‌ها اعمال کرده و فرصت‌های زیستی‌شان را کاهش داد. گافمن به سه نوع استیگما اشاره می‌کند: ۱) استیگمای مربوط به معایب و نواقص جسمی و فیزیکی ۲) استیگمای مربوط به نواقص خلقی، روانی و شخصیتی ۳) استیگمای مربوط به مذهب، ملیت و نژاد (گافمن، ۱۴۰۲: ۱۹-۲۱).

گافمن به استیگمای پنهان که کمتر در اجتماع قابل ملاحظه می‌باشد، نیز می‌پردازد. داغ‌خوردگان پنهان توسط اغلب افراد جامعه بسان یک بیمار روانی تلقی شده، کسانی پنداشته می‌شوند که معمولاً رفتارهایی همراه با خشونت غیرطبیعی از خود

به‌نمایش می‌گذارند. اما از نظر گافمن این رفتارها ریشه‌ی روانی نداشته، به عادت‌ها و عادت‌واره‌های دوران کودکی برمی‌گردد. عاداتی که خود فرد از وجود آن‌ها بی‌اطلاع بوده، به مرور توسط دیگران از آن آگاه می‌شود. در این شرایط، دیگران فرد داغ‌خورده را طرد می‌کنند تا رنج کمتری را متحمل شوند. این شرایط انزوا و انواع بیماری روانی از جمله افسردگی را برای فرد داغ‌خورده به‌همراه دارد. اما مسئله‌ی مهم‌تر آن است که فرد داغ‌خورده از پذیرش داغ پرهیز داشته، خود را فردی عادی و منطقی تلقی می‌کند و دلیل رفتارهای غیرمعمول‌اش را داغ تحمیل‌شده‌ی دیگران بر خودش می‌داند. از نظر گافمن، استیگما به‌مثابه مانعی برای تحقق قابلیت‌های بالقوه‌ی هویت، هویتی جعلی بر افراد تحمیل کرده، با تعاریفی که از این هویت‌های بالفعل (جعلی) ارائه می‌کند بازشناسی داغ ننگ‌خوردگان را دستخوش دوگانگی میان آنچه هستند، آنچه می‌توانند باشند و آنچه شده‌اند می‌نمایند (گافمن، ۱۴۰۲: ۱۶-۳۷).

به‌باور گافمن، ما باید بتوانیم فرد داغ‌خورده را قانع کنیم که ابتدا بپذیرد داغ ننگی را برایشانی دارد، سپس هویت ضایع‌شده‌ی فرد را ترمیم نمائیم، و بار دیگر فرایند جامعه‌پذیری را به ترتیب زیر با او طی کنیم:

۱. دیدگاه، اعتقادات، معانی و تصورات کلی جامعه نسبت به داغ ننگ واردشده به خود را آموخته و درونی کند.

۲. متوجه داغ ننگی که به او نسبت داده‌اند شود و از پیامدهای آن آگاهی یابد.

۳. با الگوهای درس‌آموزی برای پیشرفت آشنا شود (گافمن، ۱۴۰۲: ۸۰-۱۱۴).

با توجه به اینکه هدف پژوهش حاضر، ورود به جهان تجارب زیسته‌ی نامادان و بررسی درک و معرفت آن‌ها از نامادری بوده، لذا، از رویکرد پدیدارشناسی استفاده شده است. پدیدارشناسی ضمن اپوخته کردن پیش‌فرض‌های محقق، به بررسی ذات تجربه‌ی زیسته‌ی افراد به منظور دستیابی به حقیقت، ابعاد و زوایای پنهان یک پدیده و درک همدلانه‌ی آن تأکید دارد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

در رابطه با پژوهش حاضر، از میان اشکال گوناگون روش‌های کیفی، روش پدیدارشناسی با رویکرد توصیفی انتخاب شده است. پدیدارشناسی توصیفی یا استعلایی روشی است که

نخستین بار توسط فیلسوف آلمانی، ادموند هوسرل بنیانگذاری شده و به توصیف معرفت، ذات تجربه، آگاهی، دیدگاه یا نظام معنایی مشترک عده‌ای از مردم در مورد یک مفهوم پرداخته و گروه مشارکت‌کنندگان را تنها منبع قابل اعتماد برای دستیابی به حقیقت و زوایای پنهان مفهوم دانسته است. در این روش، پدیدارشناسان ابتدا عادات فکری خود را اپوخه کرده و سپس به مطالعه پدیده‌ها می‌پردازند (zahavi, 2002: 67). در پژوهش حاضر نمونه‌گیری هدفمند راهنمای انتخاب نمونه‌ها بوده است. لذا، پس از انجام مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختاریافته با ۱۴ نفر از زنان نامادر ۲۰ تا ۵۰ ساله‌ی سندی که میدان مورد مطالعه‌ی تحقیق را تشکیل می‌دهند، به اشباع نظری نائل آمدیم. این زنان به لحاظ وضعیت شغلی، تحصیلی، سابقه‌ی ازدواج، داشتن فرزند و... در سطوح متفاوتی قرار داشتند. مشخصات این زنان در جدول شماره ۱ و با استفاده از اسامی مستعار ذکر گردیده است.

پژوهش حاضر با لحاظ مراحل چهارگانه روش پدیدارشناسی توصیفی و به شرح زیر صورت پذیرفته است:

- فرموله کردن مسئله پژوهش.
- انجام مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختاریافته با افراد مورد مطالعه به منظور گردآوری داده‌های مورد نیاز در مورد تجربه‌ی نامادری.
- تحلیل داده‌ها با استفاده از روش هفت مرحله‌ای کلایزی: در مرحله‌ی نخست، محتوای مصاحبه‌ها را کلمه به کلمه و با زبان و تعبیر شرکت‌کنندگان مکتوب و سپس چند مرتبه بازخوانی نمودیم. در مرحله‌ی دوم عبارات مهم، معنی‌دار و مرتبط با موضوع را استخراج کردیم. در گام بعد، معنای عبارات مهم را تلخیص کرده و توضیح دادیم؛ توصیفات ارائه شده در این مرحله برگرفته‌شده از خود متن می‌باشد. در مرحله‌ی چهارم معانی فرموله‌شده را براساس محتوا دسته‌بندی کرده و برای هر دسته‌ای عنوانی انتخاب شد که در اصطلاح مضامین فرعی نامیده می‌شوند. در مرحله‌ی پنجم دسته‌بندی‌های مرحله‌ی قبل را در دسته‌هایی کلی‌تر (مضامین اصلی) قرار دادیم. در ششمین مرحله، توصیف و تبیین جامع و کاملی از پدیده ارائه نمودیم. و در مرحله‌ی آخر اعتبار یافته‌ها را با مراجعه به مشارکت‌کنندگان و همچنین بازبینی مجدد محققین مورد مطالعه قرار دادیم (حبیبی و جلال‌نیا، ۱۴۰۱: ۵۰-۵۹)

- ارائه یافته‌های پژوهش

جدول ۱. مشخصات مشارکت‌کنندگان

ردیف	نام	سن	تحصیل	وضعیت اشتغال	وضعیت ازدواج قبلی	فرزند (از ازدواج قبلی)	سن ازدواج فعلی	تعداد فرزند خوانده	سن فرزند خوانده	شغل همسر
۱	سمیرا	۳۶	سیکل	خانه‌دار	-	-	۲۹	۱	۱۰	مغازه‌دار
۲	آوات	۳۰	لیسانس	خانه‌دار	+	-	۲۸	۱	۷	معلم
۳	شیرین	۳۲	لیسانس	متنی	-	-	۳۱	۱	۹	معلم
۴	فریبا	۳۴	لیسانس	فروشنده	-	-	۳۲	۲	۱۴	بنگاه املاک
۵	روناک	۳۹	دیپلم	خانه‌دار	+	+	۳۶	۲	۱۵	راننده
۶	آرزو	۴۰	سیکل	خانه‌دار	+	+	۲۵	۳	۱۸	مغازه‌دار
۷	فرشته	۳۱	فوق‌لیسانس	کارمند	+	-	۲۹	۱	۱۱	کارمند
۸	دلنیا	۴۰	دیپلم	خانه‌دار	+	+	۳۰	۱	۱۶	خیاط
۹	سمیه	۴۴	سیکل	خانه‌دار	+	-	۱۸	۱	۲۶	کارگر
۱۰	سیما	۲۷	دیپلم	فروشنده	-	-	۲۴	۱	۳	راننده
۱۱	سودابه	۵۰	دوم‌ابتدایی	خیاط	+	-	۳۷	۲	۱۹	نانوا
۱۲	سوما	۲۰	سیکل	خانه‌دار	-	-	۱۹	۱	۲	بنگاه اتومبیل
۱۳	مهرین	۴۵	ابتدایی	خانه‌دار	+	-	۴۲	۲	۲۰	نگهبان
۱۴	فاطمه	۲۱	دیپلم	خانه‌دار	-	-	۲۰	۱	۳	آرایشگر

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

۵. یافته‌های پژوهش

۱.۵ بسترهای تجربه نامادری

در رابطه با بسترهای تجربه نامادری پس از استخراج ۶۵ واحد معنایی از مصاحبه‌ها و تلخیص آن‌ها، به ۱۲ مضمون فرعی رسیده، و از درون آن نیز ۳ مضمون اصلی «بی‌پناهی»، «فریب» و «دل‌بستگی» احصاء شد.

جدول ۲. مفاهیم، مضامین فرعی و اصلی حاصل از بسترهای تجربه‌ی نامادری

استخراج مفاهیم	مضامین فرعی	مفاهیم
تنگدستی	مضایقه اجتماعی - اقتصادی	نداشتن سرپناه، بیکاری، فقر، مشکل مالی، وابستگی مالی، نداشتن درآمد، محتاج بودن، نیاز مالی، پدر معتاد، کم بودن حقوق کمیته، کم بودن حقوق بهزیستی
	محدودیت و زایل شدن فرصت‌های زندگی / انتخاب	پیری، داشتن ازدواج قبلی، بیوه، داشتن فرزند از زندگی قبلی، ازدواج ناموفق، داشتن چند فرزند، پیردختر بودن، سن بالا
	بازیابی کرامت	لج‌بازی با خانواده، عدم درک توسط خانواده، فرار از تنهایی، احساس سرشکستگی، نیاز به مونس، سروسامان یافتن، نداشتن تکیه‌گاه عاطفی، داشتن فرزند از زندگی قبلی، نیاز به سرپناه
	نامطلوبی و عدم کفایت	معلولیت جسمی، داشتن یک پای کوتاه، زشت بودن، نداشتن ظاهر زیبا، ناباروری
	اجبار نهادی	بارداری، افشای روابط فرازنشویی، بدن‌امی، ترس از آبروریزی، رسوایی، ترس از دعوای ناموسی، غیرتی بودن مردان خانواده، ترس از قانون
سادی	سادگی	خامی، بی‌تجربگی، ناآگاهی، تحریف اطلاعات، عدم اقرار همسر به تجربه ازدواج قبلی، داشتن فرزند در دوران آشنایی، عدم آگاهی از وجود فرزندخوانده‌ها، بی‌خبری، مخفی‌کاری، نفهمیدن
	وعده و وعید	وعده ثروت، وعده خوشبختی، کلاهبرداری، وعده به‌نام زدن سندخانه، وعده زندگی بدون فرزندان ناتنی
وابستگی	وابستگی	دوستی، مهر، عشق، علاقه، تعلق عاطفی
	اجر معنوی	ترحم، ثواب، حسن انسانی، نوعدوستی، رضای الهی

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

۱.۱.۵ بی‌پناهی

بر مبنای روایت مشارکت‌کنندگان، فقدان پشتوانه اجتماعی و نهادی از جمله بسترهای تجربه‌ی نامادری به‌شمار می‌آید. مضمون یادشده، دربرگیرنده‌ی درون‌مایه‌های فرعی چون «مضایقه اجتماعی - اقتصادی» می‌باشد. قریب به اتفاق مشارکت‌کنندگان، به دلیل نداشتن درآمد، هزینه‌های سرسام‌آور زندگی، فقدان فرصت‌های شغلی و... با تنگناهای معیشتی روبرو بوده و از تأمین نیازهای اولیه‌ی خود ناتوان بودند. عدم اشتغال و فقدان منبع درآمد ثابت، مشارکت‌کنندگان را ناچار از اتکاء به قیمی مشروع و دایمی نموده است. در این رابطه، روناک، ۳۹ ساله چنین اظهار می‌دارد: «راستش وضع مالی خانواده‌ی من خیلی خراب

بود، خودم هم که سواد زیادی ندارم و بیکارم؛ برای همین گفتم یک نان‌خور از خانوادگی پدرم کم بشه بهتره».

مشارکت‌کنندگان، فقدان و نابسندگی نهادهای حمایتی که خدمات‌شان تکافوی حوایج یک زندگی معمولی بکند را از جمله بسترهای ازدواج با افراد دارای فرزند عنوان نموده و اظهار داشته‌اند که چنانچه واجد تمکن حداقلی در زندگی می‌بودند شاید به چنین انتخابی روی نمی‌آوردند. سیما، ۲۷ ساله بدین صورت جریان ازدواج خود را بازگو می‌نماید: «من کسی رو ندارم که حمایت بکنه، یه حقوق خیلی کم، یعنی بخور و نمیر از کمیت می‌گرفتم که اصلاً هیچ کدام از زخم‌های زندگیم را درمان نمی‌کرد، دیگه وقتی شوهرم ازم خواستگاری کرد گفتم زنش بشم که از این بدبختی دربیام».

محدودیت و زایل‌گشتن فرصت‌های زندگی/انتخاب، نامادری را به انتخابی از سر استیصال برای مشارکت‌کنندگان بدل ساخته است؛ محدودیت‌هایی که بازنمای رسوم اخلاقی در میدان مورد مطالعه می‌باشد. رسوم اخلاقی، ناظر بر عرف‌ها و قواعد نانوشته‌ای است که از سنن و باورهای جمعی و دینی و منافع گروه‌هایی از اجتماع تغذیه می‌کند و ردپای عمیقی بر زندگی فردی و اجتماعی افراد برجای گذاشته‌اند. رسوم اخلاقی، با ایجاد محدودیت‌های مختلف، فرصت‌های رشد، پیشرفت و انتخاب‌های آزادانه را از افراد سلب نموده و به فعلیت درآمدن قابلیت‌ها و ظرفیت‌های متنوع افراد را مانع می‌شوند. سنت‌ها و رسوم اخلاقی در میدان مورد مطالعه، با کدگذاری جنسیتی عرصه‌های مختلف اجتماعی، فرصت‌های زندگی را برای زنان بالاخص دختران با سنین بالا و زنان بیوه با محدودیت‌های مختلف روبرو ساخته است. فشارهنجاری و اجتماعی برآمده از رسوم اخلاقی از سوی نهادها و گروه‌های اجتماعی مختلف (نظیر، خانواده، دوستان، همکاران، رسانه‌ها و...) به صورت مستقیم (نصیحت، سرزنش، تنبیه) و غیرمستقیم (احساس شرم، طرد اجتماعی، ترس از قضاوت) زنان را به انتخاب‌هایی از سر استیصال سوق داده است. لذا، نامادران وضعیت فرهنگی، فشار اجتماعی و عرف جامعه را به مثابه بستری محدودکننده برای انتخابی مناسب و دلخواه برمی‌شمردند. در این رابطه، فریبا، که در ۳۲ سالگی، بدون سابقه‌ای ازدواج قبلی، با مردی دارای فرزند ازدواج می‌کند، کلیشه‌های فرهنگی مرتبط با ازدواج دختران را چنین روایت می‌نماید: «توی خانواده‌ی ما به دخترای همسن من می‌گفتن ترشیده، پیردختر. بدبختیم دیگه. دختر ترشیده‌م بختش از این بهتر نمی‌شه که. معلومه که یک پسر خوب نمیداد سراغمون، باید با یک پیرمرد یا زن‌مرد یا چه می‌دونم یک بیوه‌مرد

ازدواج بکنیم». عرف اجتماعی مرتبط با ازدواج در میدان مورد مطالعه از قبیل اعتقاد به جوانی دختر، پایین‌تر بودن سن زن از مرد، نداشتن ازدواج قبلی، نداشتن فرزند از ازدواج قبلی و... به مثابه بستر فرهنگی ازدواج با مردان با سابقه‌ی ازدواج قبلی عمل نموده است. در روایت دنیا، ۴۰ ساله، سابقه‌ی ازدواج قبلی به عنوان یک انگاره فرهنگی منفی، تجربه‌ی نامادرشدن را برای وی چنین رقم زده است: «من دو بار دیگه هم ازدواج کردم. هر دوتا شوهرم مُردن، اولی با سرطان، دومی با اعتیاد. یک بچه هم دارم. دیگه شوهر از این بهتر گیر من نمی‌آمد».

از دیگر مضامین موجه‌ی تجربه‌ی نامادری، بازیابی کرامت بود. کرامت از مهم‌ترین نیازهای زندگی فردی و اجتماعی به‌شمار می‌آید که بر خودپنداره و عزت‌نفس افراد تأثیر می‌گذارد. کرامت به معنای شرافت، بزرگواری و ارزش والای انسان بوده و به این باور دلالت دارد که هر فرد، صرف‌نظر از جنسیت، نژاد، مذهب یا موقعیت اجتماعی، شایسته‌ی رفتار محترمانه، آزادی، حقوق برابر و فرصت‌های منصفانه در زندگی است. زنان مشارکت‌کننده در این پژوهش، به دلیل فشارهای اجتماعی و اقتصادی، فقدان استقلال، تبعیض، تحقیر، فقر، خشونت یا سرکوب، کرامت خود را از دست داده بودند و احساس می‌کردند که عزت‌نفس و ارزشمندی‌شان خدشه‌دار شده است. بازیابی کرامت فرآیندی است که طی آن فرد یا یک گروه اجتماعی تلاش می‌کند تا شأن و عزتی را برای خود دست‌وپا کند. نامادری تمهیدی برای اعتباریابی اجتماعی محسوب می‌شود.

برخی از مشارکت‌کنندگان، به دلیل احساس جابجایی، عدم به رسمیت شناختن، فقدان استقلال در خانواده علی‌رغم سن بالا، لجبخت و عدم پذیرش توسط خانواده، به ازدواج با مردان دارای فرزند روی آورده بودند. در این خصوص، فاطمه که در ۲۰ سالگی، با مرد دارای فرزند ازدواج کرده است، دلایل ازدواج خود را چنین بازگو می‌کند: «منم دلم می‌خواست مثل دخترای فامیل برم سر خونه زندگی خودم، استقلال داشته باشم. دیگه نمی‌خواستم با خانوادم زندگی بکنم که هر روز به هم گیر بدن». مشارکت‌کنندگانی که به مخدوش شدن کرامت انسانی در زندگی زیسته‌ی قبل از ازدواج اشاره می‌کردند، اظهار می‌داشتند که اگرچه مردان مجرد نیز با نگاهی تحقیرآمیز مانند اطفال صغیر قضاوت می‌شوند اما از آنجایی که عرف جامعه برای مردان نوعی استقلال ذاتی در قیاس با زنان قایل است، گستره‌ی برخورد تحقیرآمیز برای دختران مجرد نمود بیشتری دارد و این دسته از زنان احترامی درخور سن، تحصیلات و جایگاه خود دریافت نمی‌دارند. اهانت به کرامت

انسانی همچون مفری برای ورود به دنیای مستقل متأهلان تلقی می‌شود. ناظر بدین مضمون، شیرین که در ۳۱ سالگی با مدرک لیسانس به این نوع ازدواج تن می‌دهد، چنین اظهار می‌نماید: «من و بردارم تقریباً همسن هستیم. ولی فشار و محدودیت‌هایی که از طرف خانواده روی من بود قابل مقایسه با برادرم نبود، و تا می‌آمدم به این تبعیض اعتراضی بکنم پدر و مادرم بهم میگفتن آخه اون پسر، تو دختری».

مضمون اجبار نهادی به هرگونه الزام، فشار یا کنترل اعمال‌شده توسط نهادهای رسمی و غیررسمی بر افراد و گروه‌های اجتماعی اطلاق می‌شود که از طریق قوانین، مقررات، سنت‌ها، عرف اجتماعی و یا سیاست‌های دولتی اعمال می‌شود. این نوع اجبار با هدف حفظ نظم، هدایت و کنترل رفتاری افراد و یا گروه‌های اجتماعی در مسیری خاص صورت می‌پذیرد، گاهی نیز می‌تواند به تحدید آزادی‌های فردی و اجتماعی و به فشار روانی و ناراضایی در افراد منجر شود.

ناظر بر این مضمون، برخی از مشارکت‌کنندگان، اشتباهات دوره‌ی نوجوانی و جوانی خود اعم از روابط نامتعارف که بعضاً با بارداری، بدنامی و رسوایی نیز همراه بوده است را در ازدواج غیردلخواه خود برشمردند. سیم، که در ۲۴ سالگی به ازدواج با مرد دارای یک فرزند درآمد، این مسأله را چنین روایت می‌کند: «من یک غلطی کردم، یک اشتباهی کردم، توی دوران دوستی‌مون باهاش ارتباط جنسی برقرار کردم. در اصل خودم را بیچاره کردم، چون باردار شدم. برای اینکه خانواده، همسایه‌ها و قانون نفهم اومد خواستگاری و ازدواج کردیم. آخر سر هم گفتیم بچه هفت ماهه به دنیا اومده تا کسی نفهمه». آن‌ها همچنین اظهار داشتند چنانچه مراجع اقتدار از قبیل عرف، مذهب و قانون رویه‌ی روادارانه‌ای در قبال چنین لغزش‌هایی اتخاذ می‌کردند هرگز به نامادرد شدن تن نمی‌دادند. سوما، ۲۰ ساله، تابو بودن روابط پیش از ازدواج در میدان مورد مطالعه را چنین روایت می‌کند: «وقتی چندبار اقوام ما را با هم دیدند، ترسیدیم به خانواده‌هامون بگن، برای همین خیلی زود تصمیم گرفتیم که با هم ازدواج کنیم و دهن مردم را ببندیم».

مضمون فرعی نامطلوبی و عدم کفایت به وضعیتی اشاره دارد که در آن فرد به دلیل نحوه‌ی تربیت، تجربه‌ی طرد، بی‌توجهی، فشارهای اجتماعی و فرهنگی، استانداردهای زیبایی، موفقیت و خوشبختی و... خود را بی‌ارزش، ناتوان یا ناکافی ارزیابی می‌کند. این حس می‌تواند به اضطراب، افسردگی و استرس، افکار منفی مداوم درباره‌ی خود و آینده، ناامیدی و بی‌ارزشی، ریسک‌ناپذیری به دلیل ترس از شکست، بی‌رغبتهی برای تلاش و

پیشرفت، وابستگی بیش از حد به دیگران، کناره‌گیری از جمع‌ها و روابط اجتماعی، مشکل در ایجاد یا حفظ روابط عاطفی سالم، پذیرش نقش‌های منفعلانه و نادیده‌گرفتن حقوق خود بینجامد. در همین راستا، نقایص جسمانی و ضایعه‌های مادرزاد یا غیرمادرزاد و بدشکلی‌های دایمی به‌مثابه بستر تجربه‌ی نامادری برای برخی از مشارکت‌کنندگان عمل کرده است. سمیرا، با بیش از ۷ سال تجربه‌ی نامادری، نقص جسمانی خود را چنین روایت می‌کند: «من مادرزاد یکی از پاهام کوتاهه، خیلی زشت راه می‌رم و کسی من را نمی‌خواهد، برای همین زن این آقا شدم». تعدادی از مشارکت‌کنندگان، تفاوت و فاصله‌ی ظاهر و توانایی‌های آن‌ها با معیارهای زیبایی و استانداردهای سلامت را به‌مثابه عیبی محروم‌کننده از ازدواج دلخواه‌شان برمی‌شمردند. در فرهنگ مسلط بر میدان مورد مطالعه، بچه‌دارنشدن برای زن نوعی نقص و عدم کفایت زنانگی به‌شمار می‌آید. مهین با سابقه‌ی ازدواج قبلی که در ۴۲ سالگی با مردی با ۲ فرزند ازدواج می‌کند، این مسأله را چنین روایت می‌کند: «من قبلاً یک بار ازدواج کردم، ولی چون بچه‌دار نمی‌شدم طلاقم دادن. دیگه زیاد خواستگار نداشتم. این مرد که اومد خواستگاریم دیدم آدم خویبه مخصوصاً وقتی بهم گفت: ناباروریت برای من مهم نیست، چون می‌دونم زن زندگی هستی، بیا بچه‌ی من را مثل بچه‌ی خودت بزرگ کن».

۲.۱.۵ فریب

مضمون فریب به هرگونه اقدام آگاهانه برای گمراه کردن دیگران از طریق اطلاعات نادرست، تحریف واقعیت یا پنهان‌کاری گفته می‌شود که می‌تواند در اشکال مختلفی مانند دروغ، اغراق، پنهان‌کاری، دست‌کاری اطلاعات و... ظاهر شده و اهداف گوناگونی از منافع شخصی تا کنترل دیگران را تعقیب کند. فریب معمولاً با پیامدهایی چون کاهش اعتماد و از بین رفتن روابط، افزایش اضطراب و احساس گناه در فرد فریبکار، آسیب‌های مختلف، تبدیل شدن فریب به عادت و افزایش دروغ‌گویی، فروپاشی ارزش‌های اخلاقی و... در جامعه همراه است. عدم صداقت مرد در دوران آشنایی و مخفی کردن حقایق مهمی از قبیل ازدواج قبلی و داشتن فرزندان از آن، تحقیقات ناکافی، بی‌تجربه‌بودن و زودبازوری از جمله زمینه‌هایی بوده است که برخی از مشارکت‌کنندگان را در موقعیت عمل انجام‌شده قرار داده است. سمیه که الان ۴۴ سال سن دارد و در ۱۸ سالگی به عقد مرد دارای یک فرزند درآمد، سادگی و فریب‌خوردن را دلیل ازدواج خود عنوان می‌نماید:

«من دختر روستا بودم، ساده بودم، فکر می‌کردم راست می‌گه ولی دروغ گفتم، سرم کلاه گذاشت. بچه داشت ولی به من گفت نداره».

آرزو، ۴۰ ساله که ۱۵ سال قبل به ازدواج با مرد دارای ۳ فرزند درآمد، عدم صداقت همسر به هنگام خواستگاری و سادگی خود را چنین روایت می‌کند:

«شوهرم وقتی اومد خواستگاری گفت زنم را طلاق دادم و یک بچه دارم که پیش مادرم زندگی می‌کنه و مزاحم ما نمیشه ولی وقتی زنش شدم فهمیدم سه تا بچه‌ی قد و نیم‌قد داره و همشون هم با خودش زندگی می‌کنن».

۳.۱.۵ دل‌بستگی

برای برخی از مشارکت‌کنندگان، دل‌بسته‌شدن، احساس ترحم نسبت به خواستگاران یا فرزندان آن‌ها، دلیلی برای ازدواج با افراد دارای فرزند بوده است. فرشته، ۳۱ ساله، با سابقه‌ی ازدواج قبلی، کارمند و مدرک فوق‌لیسانس، به تعلق عاطفی خود چنین اشاره می‌کند: «آخه همدیگه رو خیلی دوست داشتیم و عاشق هم بودیم. دیگه گفتم شرایطش هرجوری باشه باهاش ازدواج می‌کنم». به زعم این دسته از زنان، عشق‌هایی که به‌طور طبیعی ایجاد می‌شوند یا حس انسان‌دوستی‌ای که نسبت به کودکان بی‌مادر و پدران‌شان در وجود آن‌ها برانگیخته شده است، دلیل معنوی مؤثر در انتخاب نوع ازدواج‌شان بوده است. دراین راستا، دنیا، ۴۰ ساله که از زندگی سابق خود دارای فرزند می‌باشد، در رابطه با اهمیت و ثواب انتخاب خود چنین اظهار می‌دارد: «زن قبلی شوهرم مُرده بود، بچه‌ش هم خیلی کوچک بود، از بچه خود من هم سنش کمتر بود. وقتی دیدمش جگرم آتش گرفت. گفتم من که نتونستم برای بچه خودم مادری کنم، حداقل برای این بچه مادر باشم».

۲.۵ تجربه و درک نامادری

در رابطه با تجربه و درک و شیوه‌های مواجهه با نامادری پس از استخراج ۱۵۹ واحد معنایی از مصاحبه‌ها و تلخیص آن‌ها، به ۸ مضمون فرعی رسیده و از درون آن نیز ۳ مضمون اصلی «مظلومیت و تعارض چندگانه»، «تعامل مخدوش و دگردیسی واکنشی» و «طرد اجتماعی» احصاء شد. از آن میان نیز یک مقوله هسته تحت عنوان «استیگمای نامادری و شکاف میان هویت بالقوه و هویت بالفعل» حاصل آمد که ذات تجربه‌ی زیسته‌ی نامادران را بازنمایی می‌کند.

جدول ۲. مفاهیم، مضامین اصلی و فرعی حاصل از تجربه‌ی زیسته‌ی نامادری

مضمون هسته	مضامین اصلی	مضامین فرعی	استخراج مفاهیم
استیگمای نامادری و شکاف میان هویت بالقوه و بالفعل	مظلومیت و تعارض چنانگانه	بازاندیشی معنایی	نفرت، خشم، قضاوت منفی، همدلی، انصاف، درک، همزادپنداری، بدبین، بدبخت، سیه‌روز، غم و اندوه، عصبانیت، بی‌حسی، نداشتن درک، بدجنس، سختی، تبعیض، بیچاره، نگاه بد مردم، مظلوم بودن، تردید، فشار اجتماعی، خاک بر سر شدن، عاقبت به خیر نشدن
		تعارض عاطفی	بدجنسی، خیانت، کینه‌توز، همدردی، عدم‌پذیرش، دروغ‌گو، عذاب‌آور، نفرت، بی‌حسی، ترحم، فرزندخوانده، بیچاره، رقیب، مانع، سد راه، بدبخت، سیه‌روز بودن، گیرکردن، مظلوم بودن
		محرومیت و ستم	فقدان، بحران پدیداری، قدرناشناسی، محبت مشروط، شمتات، قضاوت شدن، کنترل شدن، دخالت اطرافیان، مسئولیت‌ناپذیری، سبک تربیتی متفاوت، حسادت، عدم‌همدلی، نادیده گرفتن محبت‌ها، تشکر نکردن، نیش و کنایه، زیر ذربین بودن، کم توجهی همسر، اعتماد به بچه، عدم اعتماد، تذکر دادن، اعتقاد مردم، جنتا‌یکار بودن، دشمن بودن، دروغ‌گویی، محدودیت در پیگیری علاقه‌مندی‌ها، نصیحت، نگاه بد دیگران، سرزنش، توهین، تحقیر، تمسخر، دخالت همسر، دخالت مادر واقعی، دخالت خانواده‌ها، دخالت اقوام و همسایه‌ها، کمک نکردن همسر، کمک نکردن مادر واقعی، کمک نکردن خانواده‌ها، کمک نکردن عوامل مدرسه، ماندن بچه نزد مادر واقعی، ارتباط شوهر با همسر سابق، توجه زیاد به بچه
	تعامل مخدوش و دگرپرسی واکنشی	مجاب‌سازی / افتاء	تلاش، امید، صبوری، عدم مقابله به مثل، گذشت، دعوت خانواده همسر، گرفتن تولد، مهربانی، لالایی خواندن، داستان خواندن، گرفتن هدیه، کمک در درس‌ها، سفر، توضیح دادن به بچه، توضیح به همسر، توضیح به خانواده‌ها، توضیح به عوامل مدرسه، توضیح به دوستان فرزندانانی
		مواجهه‌ی اجتماعی	اعتراض، دفاع، مبارزه، طلب حقوق، مقاومت، مقابله به مثل، تذکر جدی به بچه، تذکر جدی به همسر، تذکر جدی به خانواده‌ها، تهیه مستندات و مدارک از رفتار بد بچه، قهر، دعوا، عصبانیت، کمک، مصرف داروهای ضدافسردگی، گریه، پافشاری، شکایت کردن، تهدید
	روابط اجتماعی آمیخته با طرد	استیگما	نامیدی، قضاوت منفی، انگ‌زنی، انزواء، الگویی برای آدم بدجنس بودن، نگاه بد و منفی، غیرعادی دیدن اعمال عادی، بد تلقی کردن خوبی‌ها، فراری از خانه به بهانه‌ی کار، یأس، بی‌انگیزگی، نگرانی، تنهایی
		هر مان	محبت مشروط، قدرناشناسی، بی‌اعتنایی، طردشدگی، محدودیت، کنترل، محدودیت ارتباط، کم‌شدن ارتباطات، خجالت از دیگران، فقدان همدلی و مهربانی، فقدان محبت، ترک دوستان سابق، بی‌حسی، اسارت
		مواجهه‌ی دوگانه (تداوم/ انصراف)	شک‌داشتن، پشیمانی، نگرانی، اضطراب، اجبار، ناچاری، مطمئن نبودن، ترجیح مرگ به زندگی فعلی، سخت بودن، بی‌پشت و پناه بودن، کمک به بچه بی‌مادر، رضای خدا

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

۱.۲.۵. مظلومیت و تعارض چندگانه

قرارگرفتن در وضعیت نامادری سبب بروز مجموعه‌ای از تنش‌ها، چالش‌ها و تعارضات چندگانه می‌شود. مظلومیت و تعارض چندگانه به وضعیتی دلالت دارد که در آن فرد یا گروهی علی‌رغم تحمل فشارها، ستم‌ها و نابرابری‌ها، به دلیل احساسات و موقعیت‌های متفاوت، در تصمیم‌گیری‌ها با تعارض‌ها و موقعیت‌های متضاد روبرو می‌شود.

یکی از درون مایه‌های فرعی مربوط به نامادری، بازاندیشی معنایی بود. بازاندیشی معنایی بر بازنگری در مفاهیم و معانی زندگی، اهداف، هویت فردی و جمعی در شرایطی که افراد احساس می‌کنند از نظر اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ستم دیده‌اند، اشاره دارد. نامادری نیز موقعیت و جایگاهی است که در جامعه با قضاوت‌ها و پنداشت‌های متفاوت و بعضاً متضادی همراه گشته است. مشارکت‌کنندگان تا پیش از قرارگرفتن در موقعیت نامادری، قضاوت‌های ناروایی در مورد این جایگاه داشته‌اند. آن‌ها به تغییر نگرش خود راجع به مصائب نامادری معترف بوده و بیان می‌نمودند هنگامی که سلسله‌ای اتفاقات آن‌ها را در جایگاه نامادر قرار داده‌است به غیرمنصفانه‌بودن قضاوت‌های پیشینی متعارف پی‌برده‌اند. اما بازنگری مشارکت‌کنندگان در مورد جایگاه نامادری با تغییر در قضاوت‌های پیشینی جامعه همراه نبوده است. سمیرا با بیش از ۷ سال تجربه‌ی نامادری، درک و احساس پیشینی خود نسبت به نامادری را این‌گونه روایت می‌کند: «من تا زمانی که خودم نامادر نشده بودم مثل همه مردم چشم بسته نامادرها رو نفرین می‌کردم و از اون‌ها پیش خودم یک دیو ساخته بودم». در این رابطه روناک نیز که ۳ سال است ازدواج کرده است، چنین اظهار می‌دارد: «یک همسایه داشتیم که خیلی در حق فرزندخوندش بد بود، همیشه می‌گفتم این زن آدم نیست اگه یک روزی من نامادر بشم اینقدر به بچه محبت می‌کنم تا یادش بره من مادر خونی‌ش نیستم؛ ولی وقتی خدا خواست و نامادر شدم تازه فهمیدم چقدر بدبختم، تازه فهمیدم هزار تا آدم دیگه هم این وسطن و من باید با همشون کنار بیام، ولی اصلاً مگه میشه کنار اومد با همه؟ خدا شاهده همون حرفایی که من به زن همسایه می‌گفتم الان داره سر خودم میاد. دیگه جامعه‌ی ما هم این جوریه».

مضمون فرعی تعارض عواطف به وضعیتی اشاره دارد که در آن افراد یا گروه‌ها در مواجهه با فشارهای اجتماعی، محرومیت‌ها و موقعیت‌های دشوار، با تضادهای درونی و احساسی مواجه می‌شوند. این تعارض‌ها به بحران‌های هویتی و روانی منتج می‌شوند. در چارچوب رویکرد پدیدارشناسی، برخلاف فرزندخوانده‌ها که مورد ترحم و دلسوزی

جامعه هستند، نامادرها همواره مورد سوءظن و بدبینی بوده و برخورد آن‌ها با فرزندخوانده‌هایشان به عنوان مواجهه‌ی ظالم (نامادر) و مظلوم (فرزند) به نگرش طبیعی تبدیل شده است. این در حالی است که نامادرها غالباً احساسات متعارض و متفاوتی نسبت به فرزندخوانده‌هایشان دارند. مشارکت‌کنندگان، فرزندان ناتنی را مسبب مشکلات از قبیل مشاجرات، دوبه‌همزنی‌ها، فتنه‌انگیزی‌ها و مخدوش نمودن ذهنیت اطرافیان در مورد خود عنوان می‌کنند. در این رابطه فریبا، با ۳۴ سال سن، که ۲ سال از زندگی مشترک‌اش با مردی دارای ۲ فرزند، می‌گذرد، وضعیت و مشکلات ایجاد شده توسط فرزندان ناتنی را چنین روایت می‌کند: «بچه‌ها الکی پدرشون را تحریک می‌کردن و می‌گفتن وقتی که تو خونه نیستی مامان کتکمون می‌زنه و بهمون غذا نمیده ولی خدا شاهده که دروغ می‌گفتن. می‌خواستن رابطه‌ی ما را خراب کنند». به‌باور برخی از زنان مورد مطالعه، نبود رابطه‌ی خونی یکی از عوامل طبیعی عدم تکوین و تحکیم علقه‌های مادرانه بوده است. سمیه ۴۴ ساله در این خصوص چنین اظهار می‌دارد: «از قدیم گفتن دگری هیچ وقت جگری نمیشه؛ یعنی هیچ وقت فرزندخوانده مثل بچه خود آدم عزیز نیست». برخی از آن‌ها نیز فرزندان را بی‌گناه و حتی قربانی بداقبالی یا بی‌کفایتی‌های والدین‌شان قلمداد می‌کنند و از این‌رو نسبت به آن‌ها حس ترحم و دلسوزی ابراز می‌کردند. به عنوان نمونه، دلنیا ۴۰ ساله چنین اظهار می‌دارد: «من خودم یک بچه رو از زندگی قبلم دارم که الان داره با پدر و نامادریش زندگی می‌کنه، وقتی به این بچه (فرزندخواندم) نگاه می‌کنم انگار دارم به بچه‌ی خودم نگاه می‌کنم».

یکی دیگر از مضامین حاصل از تجربه نامادری محرومیت و ستم می‌باشد. محرومیت و ستم به شرایطی اجتماعی اشاره دارد که در آن افراد یا گروه‌ها از حقوق، منابع یا فرصت‌های برابر محروم و تحت ظلم و تبعیض قرار می‌گیرند. وجود چنین تجربه و احساسی را در تمام نامادران می‌توان ملاحظه کرد. آن‌ها همواره خود را در معرض شمات، کنترل و دخالت اطرافیان می‌بینند و از این‌که زحمات‌شان نادیده انگاشته شده و شفقت‌های خالصانه‌شان با دیده‌ی تردید نگریسته می‌شود، گله‌مند و ناخرسند بودند. سمیه، ۴۴ ساله، نادیده‌شدن زحماتش در زندگی را چنین بیان می‌کند: «زن‌بایا اگه دستش را تا آرنج با غسل تو حلق این بچه‌ها بکنه بازم دستش را گاز می‌گیرند. کس و کارشون هم از خودشون بدتر». این ناخرسندی در اظهارات فریبا ۳۴ ساله نیز مشهود است: «من صبح تا شب مثل یک خدمتکار دارم برای این خونه زحمت می‌کشم ولی همیشه به جای تشکر بی‌محبتی می‌بینم،

همیشه یک جوری به من نگاه می‌کنن انگار می‌خوام کار غلطی بکنم». همچنین عده‌ای از مشارکت‌کنندگان از اولویت نداشتن‌شان نزد همسران خود اندوهگین بوده و چنین می‌پنداشتند که فرزندان ناتنی امکان بهره‌مندی از جایگاه یک همسر ارزشمند را از آن‌ها سلب نموده‌اند. آوات، ۳۰ ساله، نادیده گرفته شدن توسط همسر و جایگاه فرعی و ثانویه در زندگی را چنین روایت می‌کند: «شوهرم همش به فکر بچه‌شه، انگار نه انگار منم آدمم و توجه می‌خوام». مشارکت‌کنندگان به مشکلات دیگری چون دخالت‌های نابجای همسر سابق شوهر و خانواده‌ی همسر اشاره نموده و آن را از دلایل تعارض در تربیت فرزندان قلمداد می‌کنند. روایت سودابه با سابقه‌ی ازدواج قبلی، که ۲۳ سال قبل با مردی با ۲ فرزند ازدواج کرده است، در این باره شنیدنی است: «نمی‌زارن تربیت بچه یکدست پیش بره، من یک چیز میگم، مادرشوهرم یک چیز میگه، مادر بچه یک چیز دیگه و این هم بچه را سردرگم و بی‌تربیت کرده هم من و حرف‌هام را بی‌ارزش و بی‌حرمت».

۲.۲.۵ تعامل مخدوش و دگردیسی واکنشی

تعامل مخدوش به ارتباطی اشاره دارد که در آن برخی موانع ارتباطی مانند سوءتفاهم‌ها، تعصبات، پیش‌فرض‌ها و سوءظن‌ها موجب می‌شود پیام‌ها به درستی انتقال نیابد و فرد خود را ملزم به توضیح بیشتر بداند. چنانچه این تلاش‌ها مؤثر واقع نگردد و چالش‌ها و فشارهای بیرونی همچنان ادامه یابد، ممکن است فرد به تدریج رفتارهایش را تغییر داده و بر چرخه‌ی درگیری و تعارض بیافزاید. بر این مبنا، یکی از مضامین مربوط به واکنش نامادران مجاب‌سازی/ اقناع بوده و به وضعیتی اشاره دارد که در آن، فرد درصدد ایجاد تغییر یا تعدیل در نظام فرهنگی - اجتماعی موجود و فروکاستن از فشارها می‌باشد. به عبارتی، افراد به دلیل فشارهای اجتماعی یا هنجارهای موجود، از مواجهه با موقعیت‌های دشوار اجتماعی اجتناب می‌کنند. لذا، تعدادی از مشارکت‌کنندگان با حذر از پیچیده‌کردن اوضاع و برخورد افراطی با مشکلات نامادری، رویکرد مصلحت‌اندیشانه و صلح‌جویانه اتخاذ کرده و هرگونه تقابلی را دامن‌زدن به معضلات خود می‌دانستند. سودابه ۵۰ ساله با اذعان به مخاطرات ازدواج مجدد، تلاش‌هایش را برای همراه ساختن فرزند ناتنی چنین روایت می‌کند: «هر کاری کردم، فامیل را جمع کردم و باهاشون مشورت کردم، رفتم مدرسه پیش معلماش، براش کادو می‌خرم و تولد می‌گیرم، تشویقش می‌کنم، با خودم می‌برمش پارک، پیش خودم می‌خوابونمش تا بلکه یک جوری بچه را به خودم نزدیک بکنم، چون هر روز که نمی‌تونم

طلاق بگیرم و عروسی بکنم». دنیا ۴۰ ساله نیز در این خصوص چنین اظهار می‌دارد: «به خدا برای همه توضیح دادم که آدم بدی نیستم، حتی پارسال برای تولدش هدیه گرفتم و رفتم مدرسه‌اش».

مضمون دیگر مواجهه‌ی اجتنابی است که به عنوان واکنشی به تهدیدات یا فشارهای اجتماعی دیده می‌شود و بر مبنای آن فرد ممکن است به جای پذیرش تغییر یا تطابق با هنجارها، به شکلی پرخاشگرانه به مقابله با فشارهای محیطی برخیزد. این مواجهه می‌تواند اشکال متفاوت کلامی و غیرکلامی (فیزیکی) را شامل شود. بنابراین، تعدادی از مشارکت‌کنندگان در مواجهه با مشکلات نامادری به این نتیجه رسیده بودند که هرگونه کوتاه‌آمدن و باج‌دادن تبعات بدتری به‌همراه داشته و اقدامات اقناعی و مجاب‌سازنده را پذیرش اتهامات ناروای فرزند ناتنی و اطرافیان تفسیر نموده و به دفاع از خود به طرق گوناگونی چون دعواکردن، گریه‌کردن، قهر، توسل به خشونت و... مبادرت می‌کردند. ناظر بر چنین رویکردی، آوات ۳۰ ساله، نتیجه ندادن تلاش‌های مجاب‌ساز خود را چنین بازگو می‌کند: «هرکاری کردم که راضی‌شون کنم، دیدم بدتر پرو می‌شن. برای همین منم شدم لنگه‌ی خودشون، سنگدل و بی‌رحم». به همین سیاق، سمیرا ۳۶ ساله، روی آوردی خود به رفتارهای واکنشی و تقابلی تند خود را چنین روایت می‌کند: «دیگه منم آدمم، صبرم حدی داره، نمی‌تونم هرچی می‌گن بگم چشم، جوابشون را می‌دم، لازم باشه کتک هم می‌زنم».

۳.۲.۵ روابط اجتماعی آمیخته با طرد

طرد اجتماعی به فرایندی اشاره دارد که در آن یک فرد یا گروه به‌دلیل خاستگاه و وضعیت اجتماعی از فرصت‌های مختلف اجتماعی، مشارکت در نهادهای اجتماعی، اختیار در تصمیم‌گیری محروم می‌شود. در این راستا، یکی از مضامین بدست‌آمده، استیگما است که به قضاوت منفی، انگ یا بدنامی فرهنگی - اجتماعی اشاره دارد و موجب تبعیض و کنار گذاشته شدن یک فرد یا گروه در جامعه به دلایلی چون بیماری، داشتن یک ویژگی خاص و یا تعلق به موقعیتی اجتماعی می‌شود. وضعیت استیگما می‌تواند با انزوای اجتماعی، کاهش عزت نفس، رفتارهای آسیب‌زا و... همراه باشد. قریب به اتفاق مشارکت‌کنندگان از قضاوت‌های نابجای افراد بی‌اطلاع در رنج بوده و نگرش منفی و داوری‌های آن‌ها را موجب احساس یأس، ناامیدی، بی‌انگیزگی و انگ‌خوردگی ناروا می‌دانستند که آن‌ها را

ناچار به ترک روابط فامیلی و عدم حضور در جمع آشنایان ساخته بود. در این‌جا روایت دو نفر از مشارکت‌کنندگان بیان می‌شود:

«وقتی توی جمع فامیل‌های شوهرم می‌رفتیم، رفتارم با بچه مدام زیر نظر بود و در گوش همدیگه پیچ می‌کردند و من رو زیرچشمی نگاه می‌کردند؛ بعضی وقتم نیش و کنایه‌هاشون رو می‌شنیدم. بعد از یک مدت منم دیگه باهاشون ارتباطم را قطع کردم و خونه‌نشین شدم. آخه چقدر آدم تحقیر بشه؟ به خدا خودمم باورم شده که یک عیسی دارم» (آرزو، ۴۰ ساله).

«کسانی که هیچ درک و همدلی با آدم ندارند اینجا و آنجا میشینن و الکی قصه‌های ناجور می‌بافن و آدم رو بی‌حیثیت می‌کنن. دلم نمی‌خواد ریخت هیچ کسی رو ببینم» (فاطمه، ۲۱ ساله).

مضمون فرعی حرمان زمانی رخ می‌دهد که فرد از فرصت مشارکت اجتماعی و ارتباطی، به دلایلی چون تنهایی، انزوای اجتماعی، تبعیض، یا حاشیه‌نشینی محروم باشد. افراد مبتلا به این نوع حرمان معمولاً احساس بیگانگی و ناامیدی کرده و ممکن است مشکلاتی روانی همچون افسردگی و اضطراب را تجربه کنند. در ارتباط با این مضمون، اغلب مشارکت‌کنندگان، تبعات و دلالت‌های نامادری را بسیار سنگین و ناخوشایند ارزیابی کرده و معتقد بودند موقعیت نامادری فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی که به‌طور طبیعی در اختیار مادران واقعی می‌باشد را از آن‌ها سلب کرده‌است. مهین، ۴۵ ساله در این خصوص چنین می‌گوید: «از صبح که پا میشم کارم کلفتی و شنیدن نیش و کنایه‌ست، خوبی‌هام اصلاً به چشم نمی‌آین. همیشه زیر ذربینم، همه‌ی حرکاتم کنترل میشه. همه به چشم شیطان بهم نگاه می‌کنن؛ نمی‌تونم یک وقتی برای خودم بزارم و به خودم برسم». زنان مورد مطالعه، خود را زنانی ناکام، وقف‌شده و فاقد آزادی‌های معمولی دیگر زنان می‌دانستند و براین باور بودند سختی‌های بسیاری که متحمل می‌شوند بدون عواید مثبت نسبت به تحمل همین مرارت‌ها در وضعیت مادری است. روناک ۳۹ ساله چنین بیان می‌دارد: «اگه بچه‌ی خودم بود باز یک چیزی، هم پیش شوهرم عزیز بودم، هم خانواده‌ش. ولی حالا هرکاری هم بکنم بازم بده‌کارم و هیچ کس قدر نمی‌دونه».

هرگاه افراد با چالش‌های سخت یا موقعیت‌های بحرانی مواجه می‌شوند، دو مسیر اصلی برای واکنش وجود دارد: تداوم یا انصراف. تداوم، بدین معنا می‌باشد که افراد در مواجهه با بحران‌های زندگی، بر مبنای اعتقادات، شرایط، احساس مسئولیت یا وفاداری به اهداف

خود، مسیر پیش‌رو را ادامه داده و در برابر مشکلات مقاومت می‌کنند. در مقابل انصراف، به معنای کناره‌گیری از اهداف و تغییر مسیری دشوار یا بی‌فایده بوده و می‌تواند به دلایلی مانند پذیرش واقعیت و شکست یا خودمراقبتی باشد. در این رابطه، قریب به اتفاق مشارکت‌کنندگان، به دلیل مشکلات عدیده‌ای که در زندگی با آن مواجه بودند نسبت به تکرار تصمیم پذیرش جایگاه نامادری مردد بوده و معتقد بودند که در صورت امکان رجعت به گذشته هرگز دوباره مرتکب چنین اشتباهی (پذیرش جایگاه نامادر) نمی‌شوند. سودابه ۵۰ ساله نیز ندامت خود را بدین گونه ابراز می‌دارد: «از بس که بدبختی کشیدم اگه بتونم به گذشته برگردم هرگز همچین غلطی رو تکرار نمی‌کردم. واقعاً سخته، خیلی سخته». از سوی دیگر برخی از مشارکت‌کنندگان، علی‌رغم مشکلات مربوط به نامادری برآن بودند که چنانچه به گذشته برگردند بار دیگر و به دلایل مختلف جایگاه نامادری را می‌پذیرند. دنیا، ۴۰ ساله این موضوع را چنین بیان می‌نماید: «بعضی وقت‌ها فکر می‌کنم که اگه صد بار دیگم برگردم عقب بازم به خاطر شرایط خانوادگی پدرم از یک طرف و ثوابی هم که حمایت کردن از یک بچه‌ی یتیم داره از طرف دیگه همین کار را تکرار بکنم».

۶. نتیجه‌گیری

شواهد تجربی و میدانی گویای آن است، زنانی که تجربه‌ی ازدواج با مردان دارای فرزند داشته‌اند، با برچسب نامادری، نه تنها در زندگی اجتماعی بلکه در پژوهش‌های میدانی نیز نادیده‌انگاشته شده‌اند و همواره با نگاهی بیرونی و مطلق‌انگارانه قضاوت شده‌اند. در پژوهش حاضر، با توسل به روش پدیدارشناسی، تلاش گردید ضمن پرهیز از نگاه بیرونی و با اتکاء به تجارب زیسته‌ی نمونه‌ای از زنان نامادر شهر سنج، بسترهای تجربه‌ی نامادری، درک و پنداشت و شیوه‌های مواجهه با نامادری شناسایی شود. از داده‌های حاصل از مصاحبه با مشارکت‌کنندگان، سه مضمون اصلی «بی‌پناهی»، «فرب» و «دلبستگی» به‌مثابه بسترهای تجربه‌ی نامادری احصا شد. مضامینی چون «بی‌پناهی» و «فرب» به‌عنوان زمینه‌های غیرطبیعی و مصنوع، نامادری را به انتخابی از سر اجبار و استیصال برای بخشی از زنان در میدان مورد مطالعه بدل ساخته است؛ زمینه‌هایی که در صورت وجود ساختارهای نهادی دربرگیرنده، افزایش منابع در دسترس زنان و بسنده‌گی پشتوانه‌های اجتماعی و نهادی، زندگی به‌گونه‌ی دیگری برای آنان رقم می‌خورد؛ زندگی همراه با انتخاب، عشق، دموکراسی عاطفی و گفتگویی، شکوفایی و هم‌افزایی. در این میان نمی‌توان از نقش

محدودکننده‌ی فرهنگ عامه در میدان مورد مطالعه غفلت ورزید. تعاریف فرهنگی زیبایی و سلامت و جهت‌گیری‌های جنسیتی نابرابر در معیارهای ازدواج که ازدواج دختران در سن مورد انتظار اجتماعی را به یک ضرورت اجتماعی بدل ساخته است و با طبعی جلوه دادن «تعجیل و سخت‌گیری در ازدواج دختران»، ارجحیت سن پایین زن از مرد، نداشتن ازدواج قبلی، نداشتن فرزند از ازدواج قبلی و محدودیت حق انتخاب به‌ویژه برای دختران با سنین بالا و زنان بیوه، قرارگرفتن در جایگاه نامادری را به سرنوشتی محتوم برای بخشی از زنان بدل ساخته است.

برای برخی از زنان مورد مطالعه، «دلبستگی» به همسر و فرزندان ناتنی چه از سر ترحم و یا عشق و تصور ایفای نقش مادری برای فرزندان ناتنی، پذیرش «جایگاه نامادری» و «گذشتن از خود» را به انتخاب فردی تبدیل ساخته است، اما به‌دلیل جایگاه شکننده‌ی نامادری در عرف جامعه و ناهمراهی و عدم پذیرش اجتماعی جایگاه «نامادری»، انتخاب یادشده در میدان مورد مطالعه با نکوهش جمعی همراه گشته است؛ مذمت‌ها و روایت‌های اجتماعی که بیش از آن‌که زنان را در پذیرش وضعیت و مسئولیت اجتماعی خطیر پیش‌رو همراهی نماید، آنها را با شک و تردیدهای متناقض در زندگی و ذهنیت تردید فردا مواجه ساخته است.

بر مبنای روایت زنان مورد مطالعه، قرارگرفتن در جایگاه نامادری در شرایط استیصال و یا انتخاب فردی و از سر آگاهی، به تجارب و نتایج متفاوتی در زندگی زیسته‌ی این‌دسته از زنان بیانجامیده است. انزوا و طرد، وجه مشترک روابط اجتماعی زیسته‌ی مشارکت‌کنندگان بوده است. «نامادری» برای زنان مورد مطالعه با تغییر و استحاله‌ی روابط اجتماعی در شبکه‌ی خویشاوندی، حرمان، فراموشی و تعلیق خود و ذائقه‌ها و سلیق فردی، انگ‌های اجتماعی و در یک کلام فراموشی جمعی همراه بوده است. بی‌جهت نیست که قریب به اتفاق مشارکت‌کنندگان ضمن رجوع انتقادی به گذشته، تصمیم و انتخاب خود را اشتباه قلمداد نموده و از تجربه‌ی خود با واژگان ناخوشایند، دردناک و بی‌تمایل به تکرار، در صورت امکان بازگشت به گذشته، یاد کرده و اطرافیان را به قرارگرفتن در چنین جایگاهی بر حذر می‌داشتند.

برای زنان مورد مطالعه، زمان و زندگی زیسته با «مظلومیت و تعارض چندگانه» همراه بوده است که بازنمای تجربه‌ی تنش، فشار، نابرابری، تعارض، رنج و نادیده‌انگاشته‌شدن در زندگی بوده است. قضاوت‌های پیشینی و انگاره‌های فرهنگی که نامادری را با مضامینی

چون بدجنس، شرور، ظالم، ستم‌گر، منحرف و... بازنمایی می‌کند، به مثابه استیگمایی بر زندگی این دسته از زنان سایه افکنده است. استیگمایی که از منظر آن‌ها ناروا و غیرمنصفانه بوده و نقش‌آفرینی در زندگی و امکان بازسازی روابط خانوادگی را از آن‌ها سلب نموده است؛ قضاوت‌هایی که خود آن‌ها نیز تا پیش از قرارگرفتن در چنین موقعیتی با آن همراه بوده‌اند.

در روایت مشارکت‌کنندگان، نوعی تفاوت در نحوه‌ی مواجهه با فرزندان ناتنی مشهود بود. برخی از آن‌ها، مصائب و مشکلات خود را به عملکرد انفصالی فرزندان ناتنی در تسری ذهنیت منفی به همسر و خویشانان نسبت می‌دادند. به همین دلیل فرزندخوانده‌های خود را دروغ‌گو، عذاب‌آور و نفرت‌انگیز معرفی می‌کردند. در مقابل برخی دیگر از مشارکت‌کنندگان، فرزندان ناتنی را معصوم و بی‌گناه و قربانی بداقبالی و بی‌کفایتی‌های والدین قلمداد کرده و با گذشتن از خود، نسبت به آن‌ها با شفقت برخورد می‌کردند.

«محروریت و ستم» مضمون پر تکرار در تجربه و درک ناماداران بود. آن‌ها همواره خود را در معرض شمات، کنترل و دخالت اطرافیان در زندگی و همچنین در رابطه‌ی خود با فرزندان ناتنی دانسته و معتقد بودند این وضعیت علاوه بر نادیده‌انگاشته‌شدن و نقض حریم شخصی، با تردید در تلاش‌هایشان در زندگی همراه بوده و امکان بهره‌مندی از جایگاه همسری و مادری را از آن‌ها سلب و زندگی را با تنش عجین ساخته است.

بر مبنای یافته‌ها، نوع مواجهه‌ی مشارکت‌کنندگان با وضعیت نامادری را می‌توان در ذیل مضمون اصلی «تعامل مخدوش و دگردیسی واکنشی» مفهوم‌سازی نمود که دربردارنده‌ی مضامین فرعی «مجاب‌سازی/ اقناع» و «مواجهه‌ی اجتنابی» است. زنان مورد مطالعه، در مواجهه با مصائب نامادری، دو راهبرد متفاوت درپیش گرفته بودند: برخی با پیشه نمودن شکیبایی و مدارا، تلاش می‌کردند تا با مجاب و اقناع افراد درگیر در قضیه دشواری‌های نقش خود را مدیریت نموده و از سوءظن‌ها و فشارهای موجود بکاهند. در مقابل برخی نیز با بی‌اثرخواندن راهبرد مجاب‌سازی، رفتارهایی چون قهر، دعوا، کتک، شیون و زاری و... را درپیش گرفته و هر نوع مصالحه‌ای را فاقد اثر می‌دانستند.

پژوهش حاضر در رابطه با دلالت‌های نامادری ما را به مضمون انزوا و طرد اجتماعی رهنمون ساخت. طرد اجتماعی برآیند سه مضمون استیگما، حرمان و مواجهه‌ی دوگانه (تداوم/ انصراف) است. استیگمای نامادری به نوعی انگ یا بدنامی فرهنگی- اجتماعی اشاره دارد که منجر به تبعیض و کنار گذاشته شدن زنانی شده است که در وضعیت نامادری

در میدان مورد مطالعه قرار گرفته‌اند؛ وضعیتی که با انزوای اجتماعی، تحقیر، خودپنداره منفی و رفتارهای پرخطر قرین بوده است. ناماداران دست‌به‌گریبان دشواری‌هایی چون قضاوت‌های نابجای افراد بی‌اطلاع، و به تبع آن احساس یأس، ناامیدی و بی‌انگیزگی بودند؛ امری که برخی از آن‌ها را ناچار به عزلت‌گزینی و ترک شبکه‌ی روابط خانوادگی و دوستانه نموده، تا به این طریق از نگاه‌های خیره و قضاوت‌های ناصواب پرهیز نمایند. این کنش، فرصت‌هایی همچون فرصت مشارکت اجتماعی و ارتباطی که به‌طور طبیعی در اختیار «مادران واقعی» می‌باشد را از آن‌ها سلب کرده و آن‌ها را با حرمان، یعنی غم، افسردگی، ناکامی / تلخ‌کامی، وقف‌شدگی و ملال مواجه ساخته است.

وضعیت مذکور به‌رغم تلاشی است که ناماداران برای تحقق قابلیت‌های بالقوه‌ی خود برای تشکیل خانواده‌ای یکپارچه که در آن کرامت و جایگاه تمامی اعضا به‌درستی و انصاف بازشناخته شود و هر عضوی قادر به استیفای حقوق خویش باشد، مبذول می‌دارند. نتایج پژوهش حاضر همسو با تحقیق کریگ و ادل (Craig & O'Dell, 2011) می‌باشد. نتیجه‌ی تحقیق آن‌ها حاکی از آن بود که مفهوم نامادری در نزد عموم با عباراتی همچون منحرف، شرور و... همسان است و در تقابل با مفهوم مادر بیولوژیک، که با عباراتی همچون دلسوز، فداکار و مهربان بازشناخته می‌شود، قرار می‌گیرد. فلذا، ناماداران مشارکت‌کننده در این پژوهش، در عین تفاوت‌هایی که در زمینه‌هایی چون سطح تحصیلات، اشتغال، سن، سلامتی جسمی، سابقه‌ی ازدواج و داشتن فرزند، ازدواج فامیلی، شغل همسر، و... داشتند، در بازنمایی تجارب زیسته‌ی خود از نامادری تفاوت‌چندان محسوسی با یکدیگر نداشتند و به تأسی از زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و نهادی غیرحمایتی، تجربه‌ی نامادری برای همه‌ی مشارکت‌کنندگان با تعاملات مخدوش، انزوا، طرد و تعارض هویتی همراه بوده است. به همین سبب ناماداران موردمصاحبه، تجارب تقریباً همسانی را از زیست نامادرانه‌ی خود بیان داشته‌اند. ناماداران ضمن تأیید دشواری‌های برقراری ارتباط با فرزندان ناتنی، مدعی بودند که بسیاری از تصورات متعارف در خصوص نامادری صرفاً برساخته‌ی اجتماعی بوده که تطابق چندانی با واقعیت رابطه‌ی نامادر-فرزندخوانده نداشته و فرصت تجربه‌ی مادری را از آن‌ها سلب نموده است.

محدودیت‌های مذکور تمامیت زندگی فردی و اجتماعی ناماداران را تحت‌الشعاع قرار داده، حقوق انسانی‌شان را تضییع و موجب بازماندن آن‌ها از به فعلیت‌رساندن استعدادهای بالقوه و انتظارات‌شان از زندگی مشترک شده و شاکله‌ی هویتی آن‌ها را رده‌بندی‌های

تحمیلی بیرونی شکل داده است و به مثابه استیگمای بازدارنده، فرصت‌ها و امکان‌های زیستی نامادران را ذایل گردانیده است. به تعبیر دیگر، در این پژوهش و بر اساس دیدگاه مشارکت‌کنندگان، نامادری به مثابه استیگما، با تعارض‌ها و بحران‌های هویت همراه بوده و زیست‌جهان آنان را با افسردگی، انزوایی و عزلت‌گزینی از اجتماع عجین ساخته است. این امر ناظر بر تئوری اروینگ گافمن است که بر مبنای آن

اوصاف بدنام‌کننده و داغ‌های ننگ همچون شکافی میان هویت بالقوه و هویت بالفعل و حائلی میان فرد و جامعه عمل نموده و به لحاظ هویتی، فرد را از درون مضمحل کرده و از بیرون نیز با اجتماع خود در تقابل قرار داده و در نتیجه وی را افسرده، مطرود و منزوی می‌نماید (گافمن، ۱۴۰۲: ۱۶ - ۳۷).

وضعیتی که مستعد است تا حتی داشته‌های موجود نامادران را از ایشان سلب نموده، شأن و عزت‌نفس آن‌ها را تنزل دهد. امری که به نوبه‌ی خود موجب از بین رفتن کارآمدی در ایفای وظایف‌شان و به تبع آن کاهش اعتماد به نفس و به دور باطل افتادن نامادران در ورطه‌ی تنزل با تنزل خواهد شد، که به سبب آن وجهه‌ی بیرونی آن‌ها را بیش از پیش مخدوش خواهد کرد و بازخورد رفتارهای اطرافیان به تشدید هرچه بیشتر این نابسامانی و اضمحلال هویت آن‌ها خواهد انجامید. نهایتاً آنچه از وضعیت نامادری به چشم می‌آید به شکلی غیرمنصفانه به حساب بی‌کفایتی و نالایقی خود آن‌ها گذارده می‌شود و بدیهی است که در چنین شرایطی نامادران به مثابه قربانیانی دوباره قربانی شده (قربانی مضاعف) بازشناسی شوند. به دیگر سخن، زمینه‌های بیرونی نه تنها مانع فعلیت‌یافتن استعدادهای بالقوه‌ی نامادران می‌شود، بلکه فعلیت‌های محقق‌شده‌ی قبلی آن‌ها را نیز تنزل بخشیده، شکاف میان استعداد و فعلیت آن‌ها را منظم‌اً دامن می‌زند. حالتی که بنا بر اظهارات مشارکت‌کنندگان مایه‌ی حسرت و احساس ستم‌دیدگی مضاعف‌شان شده است.

پی‌نوشت

۱. جزئیات قتل وحشیانه کودک ۷ ساله به دست نامادری؛ «ایقدر زدمش تا مرد» (خبرگزاری شفقنا، ۱۳/۵/۱۴۰۲)؛ قتل کودک ۱۸ ماهه به دست نامادری جنایتکار (روزنامه اعتماد، ۲۴/۱۰/۱۴۰۲)؛ جنایت هولناک نامادری‌های بی‌رحم (روزنامه اعتماد، ۳/۵/۱۴۰۳)؛ قتل فجیع کودک ۱۱ ساله به دست نامادری حسود (روزنامه همشهری، ۱۸/۲/۱۴۰۳)؛ قتل هولناک پسر بچه ۷ ساله در شکنجه‌گاه نامادری (خبر آنلاین، ۱۴/۶/۱۴۰۲) و...

کتاب‌نامه

- حبیبی، آرش و جلال‌نیا، راحله (۱۴۰۱). پدیدارشناسی، تهران: انتشارات نارون دانش.
- رایبینگتن، ارل و واینبرگ، مارتین (۱۳۹۵). رویکردهای هفت‌گانه در بررسی مسائل اجتماعی، ترجمه رحمت‌الله صدیق سروسناتی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شفر، ریچارد (۱۳۹۱). فرهنگ فشرده جامعه‌شناسی، ترجمه حسین شیران، تهران: نشر جامعه‌شناسی شرقی.
- گافمن، اروین (۱۴۰۲). داغ‌نگ، ترجمه مسعود کیانیپور، تهران: انتشارات مرکز.
- لوزیک، دانیلین (۱۳۹۴). نگرشی نو در تحلیل مسائل اجتماعی، ترجمه سعید معیدفر، تهران: انتشارات امیرکبیر.

- Amato, P. R. (2004). Tension between institutional and individual views of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 959-965.
- Birenbaum, H. (1988). *Myth and mind*. Lanham, MD: University Press.
- Burgoyne, J. & Clark, D. (1984). *Making a go of it: A study of stepfamilies in Sheffield*. London. Routledge and Kegan Paul.
- Coleman, M., Troilo, J. and Jamison, T. (2008). The Diversity of Stepmothers'. In: Pryor, J. (ed.) *The International Handbook of Stepfamilies: Policy and Practice in Legal, Research, and Clinical Environments*. Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Dainton, M. (1993). The myths and misconceptions of the stepmother identity. Descriptions and prescriptions for identity management. *Family Relations*.
- Gallardo, H. L., & Mellon-Gallardo, D. L. (2007). Stepmothering and identity: A co-constructed narrative. *Journal of Divorce & Remarriage*, 48(1-2), 125-139.
- Hart, P. (2009). On becoming a good enough stepmother. *Clinical Social Work Journal*, 37(2), 128-139.
- Henry, P. J., & McCue, J. (2009). The experience of nonresidential stepmothers. *Journal of Divorce & Remarriage*, 50(3), 185-205.
- Hughes, C. (1991) *Stepparents: Wicked or Wonderful?* Brookfield, VT: Gower Publishing.
- Humphrey, M. & Humphrey, H. (1988). Families with a difference. Varieties of surrogate parenthood. London: Routledge.
- Landry, K. (2023). *African American Stepmother's Marital Satisfaction Who Have Stepdaughters: A Generic Qualitative Study* (Doctoral dissertation, Capella University).
- Nielsen, L. (1999). Stepmothers: Why so much stress? A review of the research. *Journal of Divorce & Remarriage*, 30(1-2), 115-148.
- Orchard, A. L., & Solberg, K. B. (1999). Expectations of the stepmother's role. *Journal of divorce & remarriage*, 31(1-2), 107-123.

- Craig, G. M., & O'Dell, L. (2011). Mothering on the margins: special issue editorial. *Radical psychology*, 9(2).
- Ribbens McCarthy, J., Edwards, R. and Gillies, V. (2003) *Making Families: Moral Tales of Parenting and Step-Parenting*. Durham: Sociology Press.
- Salwen, L. V. (2014). The myth of the wicked stepmother. In *Woman-Defined Motherhood* (pp. 117-125). Routledge.
- Shapiro, D. N., & Stewart, A. J. (2011). Parenting stress, perceived child regard, and depressive symptoms among stepmothers and biological mothers. *Family Relations*, 60(5), 533-544.
- Smith, D. (1990). *Stepmothering*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Visher, E. and Visher, J. (1979) *Stepfamilies: A Guide to Working with Stepparents and Stepchildren*. New York: Brunner and Mazel.
- Whitton, S., Nicholson, J. and Markman, H. (2008) Research on Interventions or Stepfamily Couples. In: Pryor, J. (ed.) *The International Handbook of Stepfamilies: Policy and Practice in Legal, Research, and Clinical Environments*. Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Zahavi, D (2003), "Husserl Phenomenology", Stanford University Press.

